

Trys didžiosios kraštovaizdžio kaitos Sintautų krašte

Filomena Kavoliūtė

Vilniaus universitetas

Įvadas

Derlingiausios šalies žemės, turtingiausi ūkiai – tokias asociacijas daugeliui Lietuvoje sukelia Užnemunė, tiksliau – šiaurinės jos lygumos, kur yra ir Sintautų apylinkės. Regionas, patyręs vėlyvą, bet labai intensyvią kolonizaciją, sukūręs pirmuosius pobaudžiavinius vienkiemius, išauginusius tautos atgimimo žadintojus ir šauklius (pagal istorikus skirstymasis į vienkiemius Užnemunėje prasidėjo po 1820 m.), regionas, kuriame vienkiemiai naikinti intensyviai, kur visi kraštovaizdžio pokyčiai buvo greiti ir labai ryškūs. Prie išvardintų ypatybių reikia pridurti dar vieną. Tai regionas, turintis parašytą savo istoriją. J. Totoraičio „Sūduvos Suvalkijos istorija“¹ – girių kolonizavimo ir agrarinio kraštovaizdžio formavimosi pradžios istorija. Ji, kaip ir kiti Užnemunės kraštovaizdžio raidos tyrinėjimai, „atsispiria“ nuo dviejų šiam regionui svarbiausių XVI a. dokumentų: G. Valavičiaus Pietinės Lietuvos girių aprašymo² ir Jurbarko dvaro inventorių³. Buvusios Vilkijos girios – Znavykijos tarp Nėvos ir Šešupės – apgyvendinimą yra tyrinėjęs J. Gužys⁴, apie socialinių ir gamtinių veiksnių įtaką kultūrinio kraštovaizdžio formavimuisi Nemuno žemupio lygumoje yra rašiusi ir autorė.⁵

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti agrarinės krašto raidos ypatumus Sintautų apylinkėse, atkreipiant dėmesį į visuomenės įtaką kraštovaizdžio formavimui.

Svarbiausias duomenų šaltinis kraštovaizdžio rekonstrukcijai atlikti – įvairialaikė kartografinė medžiaga. Ypač vertingi senieji topografiniai žemėlapiai: Naujosios Rytų Prūsijos (1795 m. M 1:33 000⁶ ir 1809 m. M 1:100 000⁷), 1865 m. Kauno gubernijos (M 1:126 000)⁸ bei XX a. pradžios žemėlapiai: vadinamasis Pirmojo pasaulinio karo (M 1:100 000) ir tarpukario Lietuvos laikotarpio (M 1:100 000). Naudotasi ir vėlesniais topografiniais žemėlapiiais bei pirmojo užskridimo (1948–1952 m.) aerofotoplanais (M 1:10 000).⁹ Kaip itin svarbus kraštovaizdžio informacijos šaltinis naudotas Šakių rajono dirvožemio žemėlapis

Straipsnis, leidyklai įteiktas 2012 09 24, serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokaliųjų tyrimų mokslo darbų komisijos įvertintas 2012 10 30, pirmą kartą paskelbtas 2013 04 26 elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“, ISSN 2029–0799 visatekstėje svetainėje www.llt.lt.

¹ Totoraitis J. *Sūduvos Suvalkijos istorija*, Kaunas, 1938, d. 1, p. 700.

² Pietinė Lietuva G. Valavičiaus 1559 m. Lietuvos girių aprašyme, Čikaga, 1964, 252 p.

³ Jurbarko valsčiaus ir Naujosios Valios (Virbalio) 1561 m. inventorių; Jablonskis K. *Istorijos archyvas*, XVI amžiaus Lietuvos inventoriai, Kaunas, 1934, t. 1, p. 563–668.

⁴ Gužys J. Užnemunės Vilkijos apgyvendinimas XVI–XVIII amžiais istorinių šaltinių ir vietovardžių šviesoje, *Geografinis metraštis*, 1979, t. 17, p. 187–200; Gužio J. rankraščių fondas, LMA Vrublevskių biblioteka (toliau – LMAVB), f. 265.

⁵ Kavoliūtė F. Socialiniai ir gamtiniai veiksniai Nemuno žemupio lygumos kraštovaizdžio formavime, *Geografija*, Vilnius, 2002, t. 38 (1), p. 34–39.

⁶ *Kriegskarte der Provinz Neu-Ost-Preussen. 1795–1800*, M 1:33 000, VU biblioteka, RE Darg. 117.

⁷ *Topographisch Militärische Karte Neu Ostpreussen oder dem jetzigen Nördlichen Theil Herzogthums Warschau nebst dem Russischen district*, M 1:100 000, 1809. LMAVB, RSS Darg. 115.

⁸ *Карта Ковенской губернии*, M 1:126 000, 1865, LMAVB, RSS K-15318.

⁹ Aerofotoplanai, M 1:10 000, 1948–1952 m. Valstybės Žemės fondas.

(M 1:50 000).¹⁰ Pirmą kartą kraštovaizdžio rekonstrukcijai panaudota vienkiemių nukėlimo dokumentacija¹¹, Lietuvos žemės vardyno anketos¹², grožinės literatūros šaltiniai. Remtasi ir vietos gyventojų atsiminimais; tose apylinkėse gimę, išaugę ir savo krašto istoriją žinantys žmonės tyrėjui prilygsta svarbiam žinių šaltiniui. Autorė nuoširdžiai dėkoja J. Kasparaičiui, kraštotyrininkui, buvusiam mokytojui, už supažindinimą su itin turtinga Sintautų krašto praeitimi, V. Hasei, Šakių rajono savivaldybės Žemės ūkio skyriaus melioracijos vyriausiajam specialistui, už suteiktą galimybę susipažinti su nukeltų iš melioruojamų plotų vienkiemių įvertinimo duomenimis ir tokiu būdu pamatyti jau išnykusį kraštovaizdį bei Sintautų seniūnijos specialistui žemės ūkiui, Sintautų bendruomenės pirmininkui Raimondui Daniliauskui už visokeriopą pagalbą.

Senovės miškai ir jų apgyvenimas

Didžiulės girios derlinguose, lengvai užmirkstančiuose gruntuose su vieninteliais orientyrais klaidžiose tankmėse – upėmis ir upeliais – toks kraštovaizdis laikėsi dar prieš gerus penkis keturis šimtmečius. Apylinkėje paplitę velėniniai dirvožemiai (VG₁₋₂) rodo (dabar tokie vadinami rudžemiais), jog vakarinėje–šiaurės vakarinėje apylinkių pusėje link Šešupės, kur žemuma gerokai žemesnė (40–42 m NN), o moliai sunkesni, greičiausiai vyravo šlapgiriai – įvairiažoliai *uosynai* su eglėmis, ažuolais, beržais, vešliu lazdynu, šalteksnių, ievų, ožekšnių, šunobelių traku ir tankia įvairiarūšė žolių danga. Būta ir žaliagirių – plačialapių *eglynų* su ažuolais, uosiais, liepomis, klevais, guobomis, apytankiu traku, vešliu žolynu, o šlapiausiose vietose vešėjo įvairiažoliai *juodalksnynai*.¹³

Daug aukštesnėje (50–54 m NN), labiau banguotoje ir sausesnėje, priemoliais nuklotoje rytinėje lygumos pusėje greičiausiai augo baltmiškiai – garšviniai *ažuolynai* su uosiais, liepomis, vinkšnomis, skroblais, klevais, tankiu traku ir itin vešliais žolynais. Įvairiarūšiais, išsidėsčiusiais dviem trim poardžiais: viršuje miškinės notros, vėdrynai, sprigės, strugės, gelsvalapės usnys, garšvos, viduriniajame laiškieniai, vilkauogės, žliūgės, plukės, o žibuoklės, pipirlapės, miškinės našlaitės palei žemę. *Skaistgirių* kaimo pavadinimas sako, kad vietomis čia būta skaisgirių. Sausesni šios pusės dirvožemiai leidžia manyti, jog šitaip vadinti sausgiriai – žibuokliniai–kiškiakopūstiniai *ažuolynai* su skroblais, klevais, liepomis, uosiais, eglėmis, tankiu traku ir vešliais žolių sąžalynais. Tik kai kur nedideliais arealais pasitaikydavo šilagirių – kiškiakopūstinių *eglynų* su pavienių pušų priemaiša, vešlesne samanų danga, augančių ant dulkiško smėlio sąnašynų, dažniausiai suklostytų upių paslėniuose. Jų buvimą liudija *Šilgalių* kaimas prie Šešupės, kitas už Šakių į šiaurę, į pietus nuo Lekėčių.

Vešlūs girių žolynai buvo puikios ganyklos stumbrams, taurams: *Stumbriškęs* kaimas į šiaurės rytus nuo Šakių, buvę Stumbrai kitapus Šešupės prie Jūškakaimio. Į vakarus nuo Gabartų esantys *Zubriai* (Zub-

¹⁰ Šakių rajono dirvožemio žemėlapis (M 1:50 000). 1976. Respublikinis Žemėtvarkos projektavimo institutas (dabar – Valstybės žemės fondas).

¹¹ Vienkiemių nukėlimo iš melioruojamų plotų 1965–1985 m. dokumentai. Šakių melioracijos eksploatavimo valdyba, Šakių rajono savivaldybės administracijos Žemės ūkio skyriaus Melioracijos tarnybos medžiaga.

¹² Lietuvių kalbos institutas (toliau – LKI), Lietuvos žemės vardyno anketos (1935–1937), Sintautų valsčius.

¹³ Šakių rajono dirvožemio žemėlapis (M 1:50 000), Valskybės žemės fondas, 1976; Karazija S. Lietuvos miškų tipai, Vilnius, 1988.

Šie brandūs medžiai dar auga Kidulių girininkijoje. 2012 m. F. Kavoliutės nuotr.

riškės) ir greta buvęs *Padraustinės* (Подравстыне) kaimas¹⁴ leidžia manyti čia buvus paskutiniuosius stumbrų prieglobsčius – medžioklės draustinius, bandant išsaugoti beišnykstančius žvėris; kai rytinėje Sintautų pusėje derlingiausios žemės jau buvo paverstos laukais, šlapesnėje šiaurės vakarinėje dalyje tebevyravo girios, nes didesni plotai miškų ten išsilaikė iki pat XIX šimtmečio. Giriose būta nemažai briedžių: *Briedbalio* įlomis Sintautų kaimo šiaurinėje dalyje¹⁵, *Briedžių* kaimas (Нахимово) kitapus Šešupės ties Šilgaliais, *Briedžiaĩ* į šiaurės rytus nuo Šakių, *Briediškė* – šiaurės rytuose už Pikžirnių. Kas žino, gal ir aukščiausioje apylinkių vietoje isikūrę *Briedžiaĩ* vardą buvo gavę nuo briedžių? Kaimyninis *Vilkėliškių* kaimas irgi mena didžiųjų girių žvėris, kaip ir gausios *Vilkduobės*, išlikusios iki dvidešimto šimtmečio pradžios balose, pievose: Baranduosė, Ežeriūkų Sklypučiuose, Gaisriuose netoli kaimo kapinių ir Pentos, Totōrviečiuose prie Pentos, Rūgiuose (3 × 4 m), Pariebių Smerteglyne (4 × 4 m, 2 m gylio), Juškakaimyje Siesartiės šlaite (3 × 3 m), *Vilkupis* Demšiuose.¹⁶ Meškas mena *Meškupėlis*, įtekantis į Novą per *Meškynės* lanką 1 km atstumu, prieš jai išiliejant į Šešupę, kitas *Meškupis* bėga į Aukšpirtą Naudžių kaimo šiaurinėj pusėj, o Kiaulupiuose kitas nutekėjo į Kuinabalę (pastarosios Meškynės lauke gyvenęs Meškaitis). Apie Braškių *Meškaduobėje* (2 × 3 m prie Pentos) gaudytas meškas vaikams atsiminimus pasakodavo dar praeito amžiaus pradžioje.¹⁷ Kiti *Meškiniai* yra į pietus nuo Naujųjų Zypių.

Upės ir upeliai miškuose – ne tik būtini vandens šaltiniai, bet ir svarbūs orientyrai, tad palei juos išminti pirmieji takai, atsirado keliai, rikiavosi medžiotojų, girios sargų, medkirčių ir žemdirbių kaimai. Geležies amžiaus kapinynai, išlikę Pakalniškėse (VI–XIV a.), Ramoniškiuose (III–IV,

¹⁴ Карта Ковенской губернии, ten pat.

¹⁵ LKI, Lietuvos žemės vardyno anketos. Sintautų k.

¹⁶ Ten pat: Barandų k., Ežeriūkų k., Gaisrių k., Totōrviečių k., Rūgių k., Pariebių k., Juškakaimio k., Demšių k.

¹⁷ Ten pat: Žaltynų k., Naudžių k., Kiaulupių k., Braškių k.

*Nova girių
tankmėje. 2012 m.
F. Kavoliutės nuotr.*

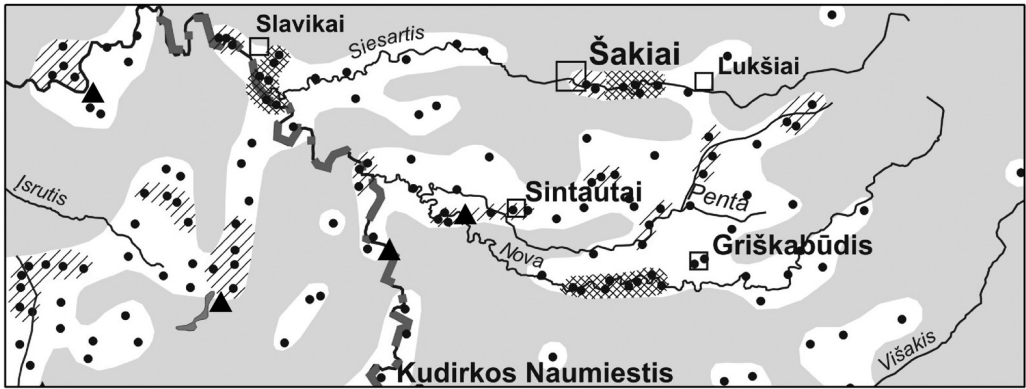
IX–XIII a.), Slavikuose (I tūkst. pab.), leidžia manyti¹⁸, kad pirmieji laukai šiaurinėje Užnemunėje buvo išplėsti Nemuno slėnyje bei ant lengvesnius dirvožemius turinčio ir gerai drenuojamo Sudargo–Slavikų gūbrio dar pirmojo tūkstantmečio pradžioje. Gūbrio tęsinys nueina į pietus kitapus Šešupės prūsų pusėje, o į sunkaus molio lygumas tuo metu greičiausiai dar nebuvo įeita, nors pašėsupiais, panoviais užklostyto smėlio „salos“ primityvių įnagių žemdirbystei galėjo būti patrauklios. Seniausius laikus apylinkėse, ko gero, žymi *Kaukokalnio* (*Kaukakalnio*) kaimas Aukspirtų santakoje, *Kaukokalnio* kalnelis Aukspirtos krante¹⁹, gavęs vardą greičiau nuo anuomet randamų suardytų ankstesnių gyventojų kapų kaukolių, nei kad nuo mitinių kaukų. Senieji gyventojai žinojo padavimus apie Kaukokalnio kalvoje buvusią pilaite – piliakalnį, pagonišką šventvietę su šventa ugnimi.²⁰ Gerai drenuojamuose sausuose paslėniuose dirvos neabejotinai buvo išplėstos pirmiau, tik kol kas nežinoma – kada.

Šešupės krante įrengtas Turčinų piliakalnis, Klepų piliakalnis palei Nová bei gausesnį piliakalnių Šešupės vidurupyje patvirtina, kad lygumos vidurio paupiai buvo lankomi, gyvenami vėlesniais laikais, girių glūdumoj slepiantis karų laikotarpiais. Kapinių išsidėstymas rodo, jog prūsų pusėje tankiau gyventas ruožas telkėsi ant minėto gūbrio ir priartėjo prie Šešupės ties Siesartiės, Aukspirtos, Nóvos santakomis, todėl šiuose piliakalniuose galėjo glaustis pasitraukusieji iš prūsų pusės. Tokią mintį pakursto ir lygiagrečiai Šešupei, beje, kaip ir Nopaitys žemupyje, prūsų pusėje tekantis Būdupis (Будовка); jis išteka iš Didžiosios Plynios ir įteka į Šešupę žemiau Novos žiočių. Vardas asocijuojasi tiek su būdomis, tiek su budėjimu, budynėmis. Gal iš tiesų ties šiuo upeliu būdavo budima, stebimas artėjimas priešo, sergimas įėjimas į dešinę Šešupės pusę. Turčinų piliakalnis ir Gluobių senovinė gyvenvietė (X–XII a.) neabejotinai susiję su šalimais Šešupėje

¹⁸ Lietuvos TSR archeologijos atlasas, I–XIII a. pilkapynai ir senkapiai, Vilnius, 1977, t. 3.

¹⁹ LKI, Lietuvos žemės vardyno anketos. Kaukokalnio kaimas.

²⁰ Kaunas J. Zanavykų upės, *Zanavykija*, Čikaga, 1978, t. 1, p. 246.

Galimai anksčiausiai apgyventi plotai (pagal kapinių išsidėstymą). Sudarė F. Kavoliutė

esančia Beržininkų–Gluobių brasta. Nuo brastos einant į rytus kelią pastodavo *Nōpaičio* pjaunio pelkė, vertusi užklydusiuosius sukti į šiaurę link santakos su Nova, o perėjus ją – kelią pastodavo *Klepū* piliakalnis. J. Totoraitis neatmeta minties, kad po karų kur ne kur ir Prūsų pakraštyje galėjo būti išlikę šiek tiek senųjų sūduvių.²¹ Nōvos–Nōpaičio santakoje esančios trejos kapinės irgi verčia manyti, jog ši vieta yra buvusi tankiau ar nuo seniau gyvenama. Vėliau, jau po karų, ties brastomis greičiausiai buvo renčiamos pirmosios būdos, nes nusistovėjus taikai Prūsijos žmonės Lietuvos pasienio miškuose ne tik medžiojo, bet ėmė kirsti miškus, todėl Paprūsė ties pašešupiu susirūpinta apgyvendinti.

Įkurti kaimai turėjo saugoti praėjimus per Šešupės brastas, kuriomis naudojosi tiek žvėrys, tiek gyventojai. Jų nemažai: Vizbarynės (Ливний)–*Slavikų*, (buvusių) Stumbrų–*Juškakaimio* ties Blusupio žiotimis, (buv.) Briedžių–*Šilgalių*, esanti į šiaurę nuo Aukspirtos žiočių, (buv.) Čiunkų–*Rukšnių* – pietinėje Aukspirtos žiočių pusėje.²² Kitapus Novos buvo (yra) Šiliškių (Оврашкино)–*Turčinų* ir (buv.) Beržininkų–*Globelių* (*Gluobių*) brastos. Būtent prie pastarųjų dviejų XVI a. minimos pirmosios gyvenvietės – Turčinai ir Gluobiai. Ir kiti ankstyvieji Jūrbarko valsčiaus inventoriuose minimi kaimai yra prie brastų: Vizbarynė I (Slavikai) prie brastos priešais prūsiškąją Vizbarynę (Livny), Vizbarynė II (Juškakaimis) prie Stumbrų brastos, Rūkšnaičiai (Rukšniai) – prie Čiunkų brastos. Beje, naujausiais laikais Sintaūtų apylinkėms labiausiai pasitarnavo arčiausiai esanti Šiliškių–Turčinų, arba *Treiškio*, brasta. Prisiminimai patvirtina, kaip aktyviai ji naudota XIX a. prekių kontrabandai, žmonių pervedimui per sieną, kai šie emigrudavo iš Lietuvos.²³ Matyt, pro šičia ryšys laikytas su prūsų vietovėmis ir senesniais laikais; akmenys iš Turčinų Treiškio brastos iškasti su technika vos prieš porą dešimtmečių pasieniečių iniciatyva.

Palei upes rikiavosi ir kiti kaimai. Aukspirtos pietinėje pusėje esantys Rukšniai su 10 valakų užėmė visą Šešupės kilpą (jos apimamas plotas siekia apie 200 ha), o prie Aukspirtos žiočių, greičiausiai šiaurinėje jų pusėje, išikūrė anuometinė

²¹ Totoraitis J. *Sūduvos Suvalkijos istorija*, p. 16.

²² *Топографическая карта, Главное управление геодезии и картографии при Совете Министров СССР, М 1:25 000, 1956, VU Geografijos ir kartografijos fondas.*

²³ Zubrickas J. Emigracija ir kontrabanda rusų caro laikais per Šešupę ties Treiškiu, *Zanavykija*, Čikaga, 1979, t. 2, p. 122–127.

Noragas iš
Mockupių kaimo.
J. Kasparaičio radinių
kolekcija, 2012 m.
F. Kavoliutės nuotr.

Suntautaičių šeima su trimis valakais (apie 60 ha). Novos žiočių dešiniajame (pietiniame) krante išikūrė Panóviai; greičiausiai čia Juchnui Tauralgui buvo atmatuoti tie du valakai.²⁴ Vėliau kitapus atsirado Užpanoviai (*Zapanowie*), ilgainiui pervadinti į *Żaltinus* (Žaltynę). Abu kaimai driekėsi palei Šešupę – didesniąjį vandenį ir kelią, kuriuo buvo ateita, ir tik galais rėmėsi į Novą; prūsiškos pusės pašėsupy ties žiotimis, matyt, jau stovėjo Noviškių kaimas.²⁵ Tuo pat metu Novos–Pentos santakos pietiniame (dešiniajame) šlaite išikūrė *Vaišvilai*, o kitapus jaukiame Novos vingyje – Kasikėnai su 60 ha. Aprubiškių (*Apczubiszki*²⁶, *Аперубишки*²⁷, *Aperubiszki*²⁸, dabar – Apirbiškių) kaimo pavadinimas sako, jog tai vienas senesnių kaimų, atsiradęs apsikertant mišką atsiliepus į „Устав на отруба“, t. y. į kolonizavimo, kvietimą. Taip mano ir J. Gužys.²⁹

Iškirtus miškus laukti, kol vėlei atžels nauji, karališkajam Krókuvos dvarui buvo nuostolinga. Daug greitesnį pelną žadėjo kirtimų vietoje išplėsti laukai ir kasmetinės kviečių pyliavos iš jų. Trūko tik gyventojų, kurie tuos laukus įrengtų. Valstybėje sunkėjanti baudžiava vertė žmones bėgti iš savo gyvenamųjų vietų, o karalienė Bona priėmė visus, kurie apsistodavo jos giriose ir galėjo nešti dvarui naudą – kirsti miškus, degti pelenus, varyti degutą, lydyti geležį, įdirbti žemę, nekreipdama dėmesio į nepatenkintą bajoriją, kad glaudžia iš jų pabėgusius žmones, atleisdama juos dažniausiai 10 metų nuo prievolių, kolei įsikurs.³⁰ Ir į Sintautų apylinkes atėjo drąsūs, užsispyrę, baudžiavai nepasiduodantys žmonės, pasikliaujantys savimi ir savo darbštumu.

Kaimų ir kapinių išsidėstymas kursto mintį, jog abiejų upių – Novos ir Pentos – baseinų kolonizacija šiek tiek skyrėsi. Skverbiantis į miškus, iš pradžių, matyt, buvo traukiama palei

²⁴Totoraitis J. *Sūduvos Suvalkijos istorija*, Kaunas, 1938, d. 1, p. 661.

²⁵*Topographisch Militärische Karte Neu Ostpreussen*, ten pat.

²⁶*Ten pat.*

²⁷*Карта Ковенской губернии*, ten pat.

²⁸*Karte des westlichen Rußlands*. M 1:10 000, 1919–1921, VU Geografijos ir kartografijos fondas.

²⁹Gužio J. rankraščių fondas, LMAVB, f. 265–99.

³⁰Gudavičius E. *Lietuvos istorija*, Vilnius, 1999, p. 343.

*Medžio anglies
gamybos būdai
Lietuvos miškuose.
Iš: Bilder aus
Litauen, 1917*

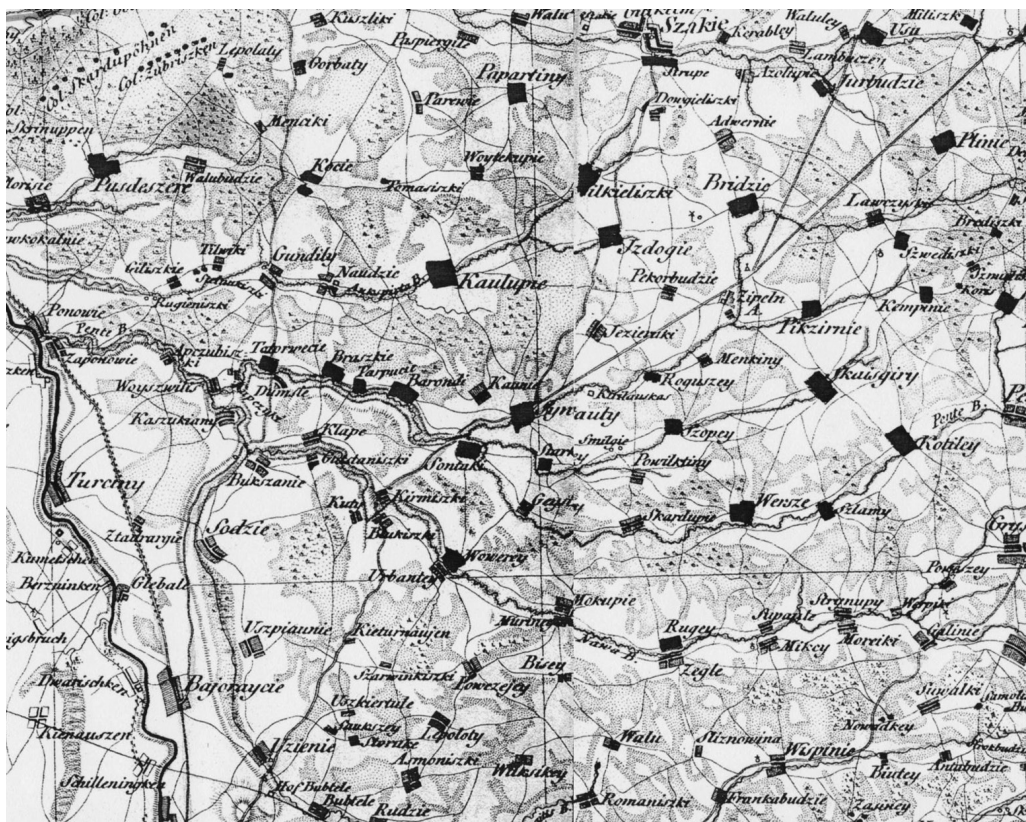
didesnę Novą; didesnis vanduo patrauklesnis, o ypač medienos ruošėjams, nes sielius ir kitą produkciją išplukdyti lengviau didesne upe. Kaimai pagal ją greitai nusidriekė toli į rytus. 1697–1706 m. minimi Bukšniai, Klepai, Kirmiškiai, Rūgiai, Skrėnupiai, Bliūkiškiai, Urbantai, Murinai, Mureikiai, Galiniai, Griškabūdis, kiek vėliau įsikūrė Voveriai, kiti kaimai.³¹ Panoviniai kaimai, skirtingai nuo papentinių, susirikiavo poromis abiejuose krantuose, daugiausiai ties patogiomis brastomis: Klepai su Gūstainiškiais, Kirmiškiai su Bliūkiškiais ir šalimais kitapus Geležupio Kutai, Urbantai su Voveriais, Murinai su Mockupiais ir toliau jau tankiau susispaudę – Rūgiai su Žėgliais, Šurpauliai su Mickais ir Skrėnupiai su Mureikiais; tikriausiai todėl, kad nuo čia prasideda lengvesnės, sausesnės dirvos.³² Įsikūrė poromis, nes didesnė upė skyrė ir jie netrukdė vieni kitiems, o gyventi greta – smagiau ir saugiau. Kaimų smulkumas ir didesnis jų tankis nei prie Pentos, išskyrus žemupį, rodo ne tik tai, kad šių kaimų gyvenime Nova buvo svarbiausia, bet ir pakiša mintį apie tai, kad šie paupiai vietomis galėjo būti apgyventi iš anksčiau, ypač ten, kur kaimai itin susispaudę (pavyzdžiui, ties Rūgliais kurį laiką buvo gyventa mezolito laikotarpiu) ir buvo apgyventi pirmiau negu Pentos pakrantės; juk Jurbarko valsčiaus 1561 m. aprašą nuo 1697–1706 m. bažnytinų knygų surašymo skiria daugiau nei šimtas metų. Pirmesni Novos, didesnės upės, pakrančių apgyvenimą patvirtina ir kaimų teritorijų konfigūracija, t. y. kaimų užsiimtasis žemės plotas – panoviniai kaimai nusidriekia nuo Nóvos į šiaurę toli, labai priartėdami prie Pentos.

Gana anksti, matyt, buvo patraukta ir palei Peñtą, ir priežastys tam buvo savos. Atėję nuo Žemaitijos pusės pašešupiais, toliau ėjo į rytus tiesiai – papentėm – tiesiausiu keliu link Veliuonės, Serėdžiaus, arčiau Nemuno, kuriame virė gyvenimas, taip užgriebdami didžiausią teritoriją. Žinant anksčiausiai minimų kaimų išsidėstymą ir matant XVIII–XIX a. sandūros topografinį vaizdą³³, peršasi mintis, jog vakarinė apylinkių dalis, Aukšpirtos baseinas, kur vyravo šlapgiriai su eglėmis, buvo pereiti,

³¹Totoraitis J. *Sūduvos Suvalkijos istorija*, p. 702.

³²Šakių rajono dirvožemio žemėlapis, M 1:50 000, Valstybės žemės fondas, 1976.

³³*Topographisch Militärische karte Neu Ostpreussen*, ten pat.

Fragmentas iš Naujosios Prūsijos karinio topografinio žemėlapis. 1809. LMAVB

ieškant paklausesnių ažuolynų ir sausesnių, laukams įrengti tinkamesnių ir derlingesnių vietų. O tokios buvo į rytus–šiaurės rytus nuo Sintautų, kur banguotoje lygumoje būta daug žemdirbystei tinkamų sausgirių, skaisgirių. Į šias girias kelia kaip tik rodė Pentos, išsišakojančios (susibėgančios) tokių girių pradžioje. Išpjauta mediena ir išauginta produkcija buvo išplukdoma, išvelkama, išvežama ledu – upelis *Vilktinis* (Starkinės Pentos intakas), *Rogupis* (Gaisrinės Pentos bei Novos intakai), todėl Pentų santakoje laikas nuo laiko susitikdavo išsisklaidžiusieji po apylinkę. Tikriausiai todėl šalia jų santakos ir buvo pastatyta Sintautų bažnyčia. Ties čia šakojosi (arba susiėjo) keliai, jungę Naūmiestį – užnemunės vartus – su Geļgaudiškiu ir Šakiais, Pāveliūoniū ir Veliūonā, Kriūkais ir Serēdžiūmi, Žemāja Panemunē ir Vilkijā, jų dvarais.³⁴ Galiausiai, tą patvirtina buvusio Sintautų valsčiaus konfigūracija – kolonizacija nuo Sintautų labiausiai skleidėsi šiaurės rytų kryptimi.

Įdomus ir kitas skirtumas. Maždaug iš 20 Pentų pakrantėse isikūrusių apylinkių kaimų net 16 išsistatė saulėtesniuose, jaukesniuose pietinės ekspozicijos krantuose. Net ir daug vėliau isikūrę Totōrviečiai, Braškiai, Barandai ir į tarpą isispraudę Tarpūčiai su Kaupšikiais (*Kapczyki*, *Kanuuku*, *Kapszyszki*, dabar – *Kaūpiškiai*), isikūrė pietiniuose krantuose; pastarieji, matyt, sukeldami kaimynų nepasitenkinimą. Kas kitas, jei ne vaišviliškiai, greičiausiai supykę už tokių ižūlų isiterpimą į jų užsiimtąjį nediduką upės vingį, pašiepdami praminė anus *Kaupšikiais*.

³⁴Ten pat.

*Mažiausiai
trečią šimtmetį
skaičiuojantis senasis
Sintautų–Lukšių
kelias. 2012 m.
F. Kavoliutės nuotr.*

Jų atsiradimu buvo nepatenkinti ir demšiškiei, su kuriais jie vaidijosi dėl Pentos lankutės, ilgainiui įgavusios *Vaidlankės* vardą.³⁵ Įdomu, kodėl ši Pentos upės atkarpa buvo tokia paklausi?

Prie Aukšpirtos arčiausiai vieni šalia kitų buvo išikūrę Rugieniškių vienkiemiai, Giliškių, Tilvikų, Gundilų ir Naudžių kaimų sodybos.³⁶ Galbūt šitos vietos irgi buvo apgyventos pirmiau?

XVII a. pabaigoje–XVIII a. pradžioje kraštą siaubę marai ginė žmones į šiuos vis dar rečiau apgyventus miškus, nors jie juos ir čia užklupdavo. Nemažai gyventojų, matyt, atėjo 1709–1711 m. iš Prūsijos pusės, kurią šis maras ypač nusiaubė. Kiaulupiuose buvo

*„pasakojama, kad pirmieji gyventojai radę sutrūnijusių triobesių liekanų, kurie galėję būti palikę nuo maru išmirusių žmonių. Tarp pirmųjų gyventojų buvęs ir Riauba, kuris, bėgdamas nuo maro, atsibastęs net iš Lotaringijos“.*³⁷

Sumažėjus gyventojų, sparčiai žėlė ir plėtėsi antriniai miškai, o jų skaičiui atsigauant, vėl plito dirvos.

Išaugintas derlius buvo gabenamas į Karaliūčių, kuris pagal Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės eksporto apimtį buvo antrasis miestas po Rygos; nors didžioma buvo išplukdoma Nemunu, maždaug 20–25% buvo vežama iš Užnemunės tiesiai.³⁸ Ties Sintautais susiėjo pašto keliai, jungę Geļgaudiškį, Pāveliūonį ir Žēmajā Panēmūnē su Naūmiesčiu – artimiausiu ir svarbiausiu šiaurinės Užnemunės pasienio punktu. XVIII a. pabaigoje buvo nutiestas naujas itin tiesus ir, matyt, tam laikui modernus, sodybų nesiekiantis kelias. Ties Senaisiais Zypiais jis šakojosi link

³⁵ LKI, *Lietuvos žemės vardyno anketos*. Kaupšikių k.

³⁶ *Topographisch Militärische Karte Neu Ostpreussen*, ten pat.

³⁷ LKI, *Lietuvos žemės vardyno anketos*. Kiaulupių k.

³⁸ Труска Л., Ясас Р. Внешняя торговля Великого Княжества Литовского в последние годы его существования (1785–1792), *LTSR MA mokslo darbai, Serija A*, t. 32, 1970, p. 23–43.

Geįgaudiškio bei link Lukšių–Žemėsios Panemūnės³⁹; šioje kelių sueigoje stovėjo bene vienintelė apylinkėse smuklė. Pietinėje Sintautų pusėje ties Kirmiškiais–Blukiškiais kirtęs Nova, kelias irgiėjo gana tiesiai retai apgyventomis vietomis, sutikdamas tik šlapių pievų apsuptyje stovėjusią Ketūrnaujieną ir prie Nōpaičio išikūrusius Ūžsienius, ties kur kirtu upę. Greičiausiai čia irgi buvo naujesnė atkarpa, nes dėmesį žemėlapyje patraukia kitas kelias, palei kurį tarp Novos ir Nopaičio buvo išikūrusi virtinė kaimų: Murinai, Pavežėjai (!?) (Powezejey), lyg čia būtų keičiami arkliai, Liepalotai, Ašmōniškiai, Rudžiai. Ar tik nebus iš pradžių į Naumiestį keliauta pro čia, t. y. pro Gaisrius, Vōverius, Ūrbantus arba pro Mōckupius, Murinus. Dar vienas naujas pašto kelias XVIII a. pabaigoje kirtu vakarinę apylinkių pusę, ateidamas nuo Bajoraičių papjauniu ir pro Demšiūs, Totōrviečius, Juūdilus (*Gundily*), Gābartus vedė į Jūrbarką; jis turėjo būti trumpesnis už senąjį pašėsupio kelią, bet liko neužbaigtas ir nereikalingas.

Žemėlapiai rodo, jog XVIII a. pabaigoje didžiausi dirbamos žemės plotai buvo į rytus nuo Sintautų esančiuose Skaistgirių, Pikžirnių, Zyplių, Bridžių, Vilkėliškių, Išdagų, Pakōrbūdžių kaimuose, kur geriau drenuojamoje banguotoje lygumos dalyje sąlygos žemdirbystei buvo daug geresnės nei žemesnė ir lygesnė vakarinė. Daug dirbamų laukų buvo pašėsupiuose ir palei Pjaunį – Turčinuōs, Bajoraičiuos, Suodžiuōs, Ūžpjauniuos. Viduramžių papratimu kaimų žemė buvo padalyta į tris laukus. Totōrviečiuose, greičiausiai ir kituose tankiai išsidėsčiusiuose paupių kaimuose, du laukai remdavosi į upę, o trečiasis būdavo už jų.⁴⁰

*„Santakų kaimo laukų koks trečdalis buvo užžėlęs krūmais, medeliais, todėl prie kaimo gyvenant, dirbamos žemės buvo ne per daug“.*⁴¹
*„Tarp Kiaulupių, Išdagų, Ežerėlių buvo Kuinabalės balotos pievos apie 100 ha, kurią ūkininkai buvo pasidalinę rėželiais“.*⁴² Joje „augę daug medžių. Vienas ažuolo kelmas buvęs toks didelis, kad ant jo galėdavę šokti 6 poros piemenių“.⁴³

Sausesnės vietos tarp balų buvo padalytos rėželiais, kurie tai išplatėdavo, tai susiaurėdavo iki lysvių (stukų), šitaip duodami laukams vardus: *Platstukiai* Totōrviečiuose, *Platstukiai*, *Skerstukiai*, *Penktainiai* Demšiuose⁴⁴, *Skerstukė* Kaupškiuose, *Laibiškis* Demšiuose. Vakarinėje pusėje kai kur dar likusiuose miškuose jau vyravo tik alksniai, beržai, eglės, būta daug šlapių pievų, krūmynų.⁴⁵ Dėl kirtimų nyko ramios miško vietos, ilgiau išlikdamos tik balose, kaip kad Kiaulupių *Sakalbalė*.

Dar tebegyvenant kaimams balotose laukų pievose bendromis pastangomis buvo kasami „prūdai“. Ilgainiui visi jie įgavo vardus: *Laukinis* – Menčikų, kitas Totōriškių kaimo trečiajame lauke, *Čystasis*, *Meletinis*, *Sudėtinis*, *Šapalinis*, *Vabalinis* – Vilkeliškių laukuose, *Ežerėlis* – Naudžių šiaurinėj daly, *Kastinė* kūdra ir skersai

³⁹ *Topographisch Militärische Karte Neu Ostpreussen*, ten pat.

⁴⁰ LKI, Lietuvos žemės vardyno anketos. Totōrviečių k.

⁴¹ Vaičaitis J. Prie Prano Vaičaičio biografijos (Iš poeto brolio Juozo Vaičaičio atsiminimų). *Vaičaitis P. Lėkite dainos*, Vilnius, 1975, p. 311–331.

⁴² Augustaitis J. *Gyvenimo keliu*, Vilnius, 1998.

⁴³ LKI, Lietuvos žemės vardyno anketos. Kiaulupių k.

⁴⁴ *Ten pat*: Totōrviečių k., Kaupškių k., Demšių k.

⁴⁵ *Topographisch Militärische Karte Neu Ostpreussen*, ten pat.

per visus Šlamų kaimo laukus iškasta *Vikšrynė*⁴⁶. *Kastinė* pieva Skaistgiriuose sako, jog žemes sausinti pradėta dar tebedirbant rėžius.

Išnykus miškams ir trūkstant kuro, taupiai naudoti krūmynai, nuosėkio apnuogintose upių vagose žiemą būdavo renkami *cibukai* – vandens išplautos medžių šaknys. Nusižiūrėjus į prūsų pusę, prasimanyta kasti durpes. Atsirado *Durpinyčios* Bridžiuose, Balseliškiuose (1,2 ha), Braškiuose, Gabartuose, Kiaulupiuose, Šlamuose, Kaupšikiuose (2 ha). Durpes kasė Jundilų *Pupkėse*, o *Maltuvėse* net iki pat XX a. pradžios.⁴⁷

Vienkiemiai (1820–1965)

Užnemunės prijungimas prie Prūsijos nulėmė kitonišką žemės tvarką nei kad Rusijai atitekusioje Lietuvos dalyje. Prūsišku papročiu vis dar neapgyventame miškingame Mažosios Aukšpirtos ir Siesarties tarpupyje, gausiai prižėlusiam krūmynų, alksnių–beržų–eglių jaunuolynų buvo kuriamos kolonijos – Zubriškių, Skardupėnų, Skrynupių, Gotlybiškių ir Vabliškių.⁴⁸ Šių žemės nuomininkų sodybos buvo išdėstytos atokiai vienos nuo kitų eilėmis, su skirtuoju žemės sklypu aplinkui. Baudžiavos Prūsijoje panaikinimas 1809 m. išlaisvino valstiečius, bet paliko juos be žemės, todėl, pasibaigus Prancūzijos–Rusijos karui, prasidėjo valstybinių kaimų žemės nuoma ir visuotinis skirstymas į vienkiemius. (Tiktai didžiosios girios pakraščiuose, į pietryčius nuo Lukšių, būta pavienių vienkiemų.) Pirmieji kaimai Šakių apylinkėse kompaktiškais sklypais išmatuoti ir už činšo mokestį pradėti nuomoti tuoj po 1820 m.⁴⁹, o 1934 m. išleistas įstatymas.⁵⁰ J. Totoraitis kaip vieną pirmųjų nurodo Šilgalių kaimą, išskirstytą 1842 m.⁵¹ Apie tą pat laiką išsikėlė Giliškiai (Gyliškiai), Kiaulupiai, 1863 m. išsiskirstė Vilkeliškiai.⁵² Skirstymas nebuvo priverstinis. Ūkininkai netgi galėjo atsisakyti kelti savo sodybas. Tokiu atveju nesutinkantiems taip pat buvo suprojektuojami vienkiemiai ateičiai.⁵³ Bet žemė išsipirktinai imta drąsiai, pasitikint savo darbštumu, tad skirstymasis vyko sparčiai, nelaukiant, kol ji bus atiduota valstiečių nuosavybėn (perleista 1864 m.). XIX a. septintajame dešimtmetyje senosiose vietose buvo likę tik Gaisrių, Šuopių, Totōrviečių, Parėbių, Tumosiškių, Gabartų, Santakų, Mōckupių, Ežeriūkų sodybos.⁵⁴ Santakai, Mōckupiai išsiskirstė apie 1872 m., šlapiausias žemes turėję ir, matyt, sunkiausiai gyvenę Ežeriūkai – tik apie 1912 m.⁵⁵ Beje, Šakių krašto rytiname pakraštyje, labiau nutolusiame nuo Prūsijos, neišsiskirsčiusių kaimų tuo metu dar buvo daug.

„Lengvesnė, kaipo karališkųjų baudžiavos našta, kitų besiskirstančių kaimų į vienkiemius ir Paprūsės pavyzdys skatino ir Santakų gyventojus keltis į

⁴⁶ LKI, Lietuvos žemės vardyno anketos: Menčikų k., Totorviečių k., Vilkeliškių k., Naudžių k., Šlamų k.

⁴⁷ Ten pat: Bridžių k., Balseliškių k., Braškių k., Gabartų k., Kiaulupių k., Šlamų k., Kaupšikių k., Jundilų k.

⁴⁸ Topographisch Militärische karte Neu Ostpreussen, ten pat.

⁴⁹ Butkevičius I. Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos, Vilnius, 1971, p. 69.

⁵⁰ Balčiūnas V. Lietuvos kaimų žemės tvarkymas istorijos, ūkio ir statistikos šviesoje, Kaunas, 1938, p. 51–57.

⁵¹ Totoraitis J. Sūduvos Suvalkijos istorija, p. 686.

⁵² LKI, Lietuvos žemės vardyno anketos: Giliškių k., Kiaulupių k., Vilkeliškių k.

⁵³ Balčiūnas V. Lietuvos kaimų žemės tvarkymas istorijos, ūkio ir statistikos šviesoje, Kaunas, 1938, p. 51–57.

⁵⁴ Карта Ковенской губернии, ten pat (žemėlapis situacija ištaisyta pagal 1865 m. vietovės rekognoskuotę).

⁵⁵ LKI, Lietuvos žemės vardyno anketos: Ežeriūkų k.

Vienkiemiai 1865 m. Карта Ковенской губернии, М 1:126 000, 1865, LMAVB

vienkiemius. <...> Imantieji geresnės žemės sklypus turėjo varžytynėmis pridėti menkesnių dalių ūkininkams. <...> Kaimo sodybos nėjo į dalybas, nes kiekvienas gailėjo gražių medžių, kiekvienas turėjo nemažą vaismedžių sodelį, be to, buvo jau supratę kitų klaidą. Sodybos [Santakų – Aut. pastaba] liko rėžiuose.⁵⁶

Įsikurti naujoje vietoje buvo nelengva. Kaunų Balseliškiuose irgi

„daug vargo, kol susitarė, nes dirvos vertė buvo nevienoda. Geresni plotai buvę arčiau Pentos baseino, todėl Motiejai atmokėjo Mikams 1 400 rublių, Jurgiai Tamams – 500, Tamukui 300, Baltrai Tamams 900, Tamukui 300. Jie pasilaikė savo senąsias sodybas, kur gerai augdavo žolė.“⁵⁷

Daržų žemė buvo geriausiai įtręšta, todėl

„vešlia žolė apaugančios buvusių sodybų pievos kaimo ūkininkų buvo šienaujamos bendrai, šieno kupetas burtų keliu pasidalinant arba bryde atsiskiriant sau priklausančią pievos dalį.“⁵⁸

Praeito šimtmečio pradžioje Sodybų pievos tebeminėtos Kirmiškiose, Santakuose, Balseliškiuose (5 ha), Bridžiuose (15 ha), Sodybiniai laukai, Ūlyčiniai ūkiai buvo minimi Ežeriukuose.⁵⁹

⁵⁶ Vaičaitis J. *Ten pat*.

⁵⁷ Kaunas J. Zanavykų upės, *Zanavykija*, Čikaga, 1978, t. 1, p. p. 356.

⁵⁸ Vyšniauskaitė A. *Lietuvio namai*, Vilnius, 2004, p. 12.

⁵⁹ LKI, Lietuvos žemės vardyno anketos: Kirmiškių k., Santakų k., Balseliškių k., Bridžių k., Ežeriukų k.

Išsikėlusieji sodybas statė bent kiek aukštesnėse vietose, o apylinkių rytinėje pusėje – ant kalvų (bangu).

„Iš pradžių būdavo galima pažinti kaimai, tik išėję į viensėdijas, nes jų trobos būdavo plikos“.⁶⁰

„Naujoj vietoj pirm trobų prisodindavo medžių ir užvedė sodelį, kuriame vyšnių skyrius – didžiausias. <...> Keleri metai prabėgo kol persikilojo trobesius. <...> Po keletos metų kuklios prastutės trobelės su zanavykiškąja klėtele paskendo medelių pavėsyje. Tas medelių pamėgimas pasiliko ir vaikuose. Nusiziūrėję į tėvus, vaikai kas pavasaris parsinešdavo visokių medelių ir kur pakliuvo kišdavo į žemę apie trobas.“⁶¹

Medžius sodino bendram būviui, bendram sugyvenimui – užuovėjai, jaukumui, atminčiai, todėl saugojo juos, gerbė.

„Kai Kiaulupių kaimas skirstėsi viensėdžiais, dalį žemės gavo Kuinabalėse, kur <...> mano tėvas tame maždaug dviejų margų plote pasodino alksnių „parką“, kuris, kai suaugo, iš tolo atrodė kaip mažas miškelis. <...> Tėvas buvo medžių mėgėjas. Iš vakarų pusės, už kluono, jisai savo rankomis pasodino gan didelį beržyną, o iš šiaurės – (minėtus) gal daugiau negu hektarą alksnių. <...> Buvo du sodai – pietinis ir mažesnis iš rytų pusės. Buvo daug obelių ir vyšnių, mažiau – kriaušių. Apie trobą darželis gėlėms, o iš rytų pusės daržovių ir uogų daržiukėlis. Iš pietų pusės buvo liepos, iš vakarų – ilgoka ąžuolų alėja, o iš šiaurės, palei kiemo tvorą – ilga slyvų alėja. <...> Atsimenu mūsų didelį keturkampį kiemą su klojimu, labai ilgais tvartais, daržinė šienui, atskiru avims tvartu, bulvine ir perekšlėms žąsims patalpėlė, vištoms laktomis virš malkinės ir rusvelkiu (maniežu) prie klojimo bei šuliniu kiemo viduryje. <...> Sode buvo dvejų klėtys...“⁶²

Dažna sodyba turėjo išsikasusi po dvi kūdras – vieną, švaresnę, skalbiniams, gyvuliams girdyti, kitą – paukščiams.

Be įprastinių medžių, sodybose buvo sodinamos ir dekoratyvios, greitai augančios, bet du tris šimtus metų gyvenančios baltosios tuopos (*Populus alba*), kartais sulaukiančios net 500 metų, kurių balta lyg sniegas kita lapų pusė prieš saulę iš tolo žvilga sidabru. Šie gražūs išpūdingo didumo išaugantys medžiai greičiausiai buvo parsigabenti iš Prūsijos. Sintautų apylinkėse jie vadinami jovarais. Bėgant dešimtmečiams, medžiai suaugo ir vienkiemių ūkiai paskendo juose, „tarytum nuo amžių taip būtų buvę.“⁶³

⁶⁰ Staugaitis J. Zanavykai prieš lenkmetį, *Zanavykija*, Čikaga, 1978, t. 1, p. 163.

⁶¹ Vaičaitis J. *Ten pat*, p. 314, 315.

⁶² Jucaitis P. Iš tėviškės, Sintautų ir Zanavykijos padangės, *Zanavykija*, Čikaga, 1979, t. 2, p. 100, 101.

⁶³ Staugaitis J. Zanavykai prieš lenkmetį, *Zanavykija*, Čikaga, 1978, t. 1, p. 163.

„Jų trobesius sunkiai teįžiūrėsi, ypač vasarą visuotinoje žalumoje. Važiuoji keliais, tarytum tarp atskirų giraičių, gojų.“⁶⁴

Laukuose naujosios sodybos buvo išrikiuotos aiškiomis linijomis: Skaistgirių, Rūgių, Murinų, Suodžių, o ir kitur vienkiemių išdėstymas buvo artimas linijoms.⁶⁵ Sodybos skyrėsi pastatų skaičiumi, sodų didumu, želdinių gausumu, priklausiusiu nuo šeimininkų turėtos žemės kiekio ir jos kokybės. Rytinėje apylinkių pusėje, kur vyrauja našesnės žemės, būta daugiau didelių, didelius sodus turinčių sodybų. Susidarė tankokas jų tinklas, ypač kaimuose, kur šeimos drąsiau dalijosi atskiromis šeimomis. Vienur sodybos buvo statomos tankiai – kas 100 ar net 50 metrų, kitur kas 200–300 m, o gretimų kaimų eiles skyrė 800–900 metrų, nors pasitaikydavo ir labiau nutolusių. Blogiausias žemes turėję kaimai ir į vienkiemius kėlėsi paskutiniai ir jų sodybos buvo kukliausios.

„Didžiausia Zanavykų žemės yda, kad apatiniai jos sluoksniai neperkošiami, todėl rudenimis ir pavasariais baisūs čia esti purvynai ir labai kenkia javams pavasarių šlapumai ir vasaros lytūs.“⁶⁶
„Žemiausia [Balseliškių] kaimo vieta, vadinama Balaitė, retai kada buvo neapsemta. Joje augdavo iš vandens išsikišę medžiai: alksniai, uosiai, drebulės, šermukšniai, putinai, (o)žekšniai. Ten būta daug grybų: baravykų, raudonviršių, ūmėdžių, grūdų, rudmėsių ir labai vešlių kazlėkų. <...> Viensėdžiai pasidalijo Balaitę, kur pasišienau-davo, gyvulius pasiganydavo ir medelių kurui pasikirsdavo.“⁶⁷

Išsikėlus į vienkiemius atsirado didesnė paskata sausinti žemes, nors tai greičiausiai pradėta daryti dar tebedirbant režius. *„Išsikėlus į viensėdiją dingo plačios bendros ganyklos. Mažai naudingi plotai virto dirvomis.“⁶⁸* Buvo apgyventas Dúobiškių kaimo pietinis – Pievininkų galas, kur maždaug 100 ha buvo balos ir šlapios juodžemio pievos. Seniau ten *„laukinės žąsys perėdavusios savo vaikus, būdavo ir vilkų karklynuose; vilkas paskutinis vaikus išvedęs iš (tų) pievų 1863 m.“* Persikėlus į vienkiemį, dirvos suartos pelkėto Kiaulupių Sakalbalės miško viduryje; Kiaulupių žmonės su turtu jame slėpėsi traukiant prancūzų kariuomenei, apsileidę pakirstais medžiais. Suartos Gabartų Lieknos ~50 ha šlapios pievos, atsiradę šlapių beržynų vietoje, Skaistgirių–Veršių Balaitė, dar prieš 70 metų buvusi giria (skaičiuojant nuo 1935 m. – aut.). Išsikėlus į vienkiemius, Ežeriūkų pievose suarti Sklypučiai, šiek tiek nusausinga ir iš pakraščių dirva paversta Pempynė prie Išdagų Kuinabalių. Nusausinga ir dirvomis paversta Gabartų Durpinyčios pieva, Pariebių Galinės, suarta Skilbalės durpynė ir buvusi Dielynės durpynė Kiaulupiuose. Apie 1905 m. išarta Ežeriūkų Šulinbalė, kurioje būdavo užkasami kaimo šunys.⁶⁹

Kitur vis dar laikėsi balos: Išdagų ir Ežeriūkų Kuinabalės, kur

⁶⁴ Žemaitis V. Zanavykai užnoviečiai, *Zanavykija*, Čikaga, 1979, t. 2, p. 150.

⁶⁵ Карта Ковенской губернии, ten pat.

⁶⁶ Staugaitis J. Zanavykai prieš lenkmetį, *Zanavykija*, Čikaga, 1978, t. 1, p. 162.

⁶⁷ Kaunas J. Kaunų šaknys ir šakos, *Zanavykija*, Čikaga, 1979, t. 2, p. 350, 356.

⁶⁸ Vaičiaitis J. *Ten pat*, p. 317.

⁶⁹ LKI, Lietuvos žemės vardyno anketos: Duobiškių k., Kiaulupių k., Gabartų k., Skaistgirių k., Ežeriūkų k., Išdagų k., Pariebių k.

Per gyvulių apžiūrą Marijona Augustaitienė su dukterimis Genute (kairėje) ir Aldona (dešinėje) ir P. Augustaitis savo sodyboje. Kiti – ūkių kontrolierius, neatpažintas ūkio darbininkas, piemenukas B. Bartkus, Marcelė Bakaitytė ir Onutė Kardauskaitė Voverių kaime. 1929 m. Iš J. Kasparaičio rinkinio

ganydavo arklius, Vilkeliškių *Plynia* ir *Varlynė*, Jundilų *Karklynbalė*, *Rūgštinbalė*, *Keturbalė* ir *Pupkės*, šienus apsemianti Balseliškių *Balaitė*, Veršių *Pik(t)balė*, kurioje perėdavo laukinės žąsys, Apirbiškių *Plynutė*, Braškių *Lūžna* ir *Mukbalė*. Mažai išdžiūstantis *Mergbalis*, *Kaulinė*, *Pivorinė* – Mockupiuose, *Velniabalė* Menčikiuose, *Liumpynė* Rukšniuose, *Balaitė*, *Smerteglynis* ir *Šaknynė* Pariebiuose, Skrynapių *Plynia*, Vitrako *Šarkabalė* ir kitos.⁷⁰

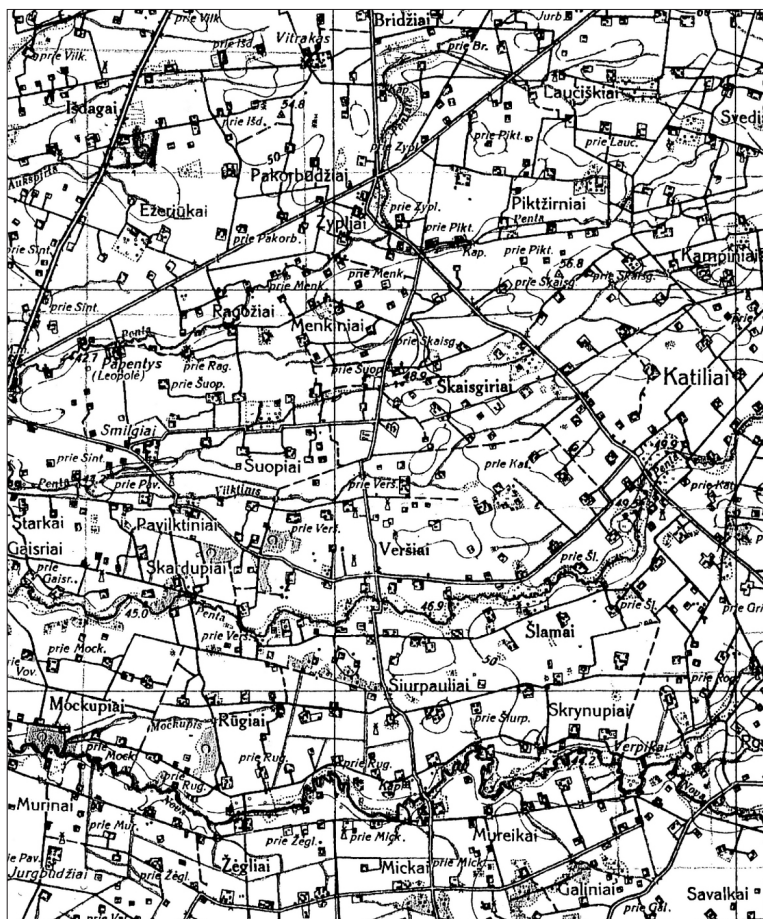
Vakarinėje apylinkių pusėje, kur žemės labiau įmirkstančios, dar XIX a. antrojoje pusėje ėmė rasti vis daugiau iškastų negilių griovių (*grabių*), ypač išsidalytose bendrose ganyklose Zubriškėse, Gabartuose, Menčikiuose, Kuodžiuose.⁷¹ Beje, šiuose kraštuose paplitęs griovio pavadinimas *grabė* (vok. *graben* – kas-ti) primena buvus artimus ryšius su ūkininkavusiais kitoje Šešupės pusėje. Pirmiausiai gilinti, platinti (iki 2 m) mažiausieji laikini upeliai, tekantys tik po liūčių ar polaidžių, kaip kad Naudžių *Kamšupis*, tekantis kaimo pietų ir *Karnolė* šiauriniame pakrašty. Kaimų bendru sutarimu ir jaunai valstybei padedant buvo iškastas vienas pirmųjų nuvedamųjų griovių – Senoji Didžgrabė – ištiesintas ir pagilintas Antrosios Aukspirtos aukštupys.⁷²

Sodyboms pasiskleidus po laukus, šie tapo dar labiau gyvi, pilni juose triūsiančių žmonių, jų auginamų gyvulių. Didžiuosius darbus vis dar dirbo padėdami vieni kitiems, sueidami į talką net ir vėliau, kai atsirado pjaunamosios ir kuliamosios mašinos.

⁷⁰ Ten pat: Išdagų k., Vilkeliškių k., Jundilų k., Balseliškių k., Veršių k., Apirbiškių k., Braškių k., Mockupių k., Menčikų k., Rukšnių k., Pariebių k., Skrynapių k., Vitrako k.

⁷¹ Карта Ковенской губернии, ten pat.

⁷² Jacevičius J., Vilčinskienė V. *Sintautų parapija*, p. 173.

Topografinis
žemėlapis. Karo
topografijos skyrius
1937 m.
M 1 : 100 000.
VU Geografijos ir
kartografijos katedros
fondas

„Saulė šviečia kuo aiškiausiai,
Žemė linksminas visa,
Čiulba ulba kuo linksniausiai
Paukščių kaimenė liuosa.

O toliau vėl kits judėjimas:
Tarp jaunų linksmų mergų
Šnekos, pasakos, erzėjimas,
Bemušant iš pradalgijų“.⁷³

Dalgiai čerskia ir linguoja
Palei žemę slinkdami,
Šienpjoviai linksmi dainuoja,
Žemę pliką likdami.

Pievos trąšios, vešlios, margaspalvių žolynų, nors daug kur jau raudonavo dobilai; juos sėjo dirbamojoje žemėje, o užmirkstančiose įlomėse ir upelių slėniuose vešėjo natūralios įvairiažolės pievos.

„Pentos lankose pavasarinio potovinio dumblo patręšta žolė kai kada užaugdavo vyrams iki juosmens.“⁷⁴

Gyvuliai ganėsi didesnėmis ar mažesnėmis bandomis kiekvieno ūki-

⁷³Vaičiaitis P. Saulė šviečia kuo aiškiausiai, *Lėkite dainos*, Vilnius, 1975, p. 62, 63.

⁷⁴Jacevičius J. *Gaisriai*, Kaunas, 2008, p. 9.

ninko atskirai – karvės ir avys pievose, kiaulės su žąsimis pūdymuos. Didesniuose ūkiuose auginta iki 10 raguočių, 30 kiaulių, iki 50 žąsų.⁷⁵

Laukuose vietos užteko ir laukų paukščiams, gyvūnams, o mažose giraitėse saugūs jautėsi ir miško paukščiai.

„<...> pavasarį visi papenčiai skambėdavo nuo gegutės kukavimų, o vakarais – nuo lakštingalų trelių“.⁷⁶ „Miškely tarp Menkinių sodybų vakarais ūbaudavo pelėdos, sodybos gale pievos kūdrą lan-kydavo juodasis gandras, kur varlių karalija vakarėjant pildydavo rimstančius laukų garsus“ (N. Šulgienė).

Upės ir upeliai buvo žuvingi.

„Per mūsų lauką ėjo Kiaulupės vaga. Vasarą toji „upė“ beveik visai išdžiūdavo, bet pavasarį bent trumpą laiką būdavo plati. <...> Po tiltu per ją pavasarį užstatydavome bučių ir sugaudavome lydekų. <...> Į vakarus už tilto buvo iškastas nedidelis prūdas, kuriame nuo pavasario užsilikdavo kelios.“⁷⁷ „Gaisriuose <...> pavasarį Penta labai ištvindavo, užliedavo plačias lankas, apsemdavo ir tiltus. <...> Po potvynių dalis žuvų likdavo per karščiausią vasarą neišdžiūstančiose giliose sietuvose.“⁷⁸

Šventadieniais, kada nieko nedirbdavo, Pentos, kitų upių sietuvose su marškomis žvejodavo. Dažna sietuva turėjo vardą: *Blusynė*, *Molynė* Pentoje ties Veršių kaimu, *Ilgoji* ties Pavilktniais, *Gaisrių Bukta*, *Kampinė sietuvaitė* ties Demšiais, *Mekšrynė* ties Kaupšikiais. Vienoje tokių – *Kumelinė* – sintautiškai maudydavo arklius. *Ubaginė*, *Druskinė*, *Šiekštinė* sietuvos buvo Novoje ties Rūgiais, *Baltynė*, *Karosinė*, *Šiekštinė*, *Akmeninė* ties Mockupiais. *Kampinė* ir *Gilioji sietuvos* buvo Aukspirtoje ties Giliškiais (šitaip kaimą anksčiau vadino vietiniai žmonės ir ar tik ne nuo jos – gilišios sietuvos – jis ir bus gavęs savo vardą). Vardus turėjo ir kai kurios lankos: *Kreivosios lanka*, *Kupstpievis*, arba *Sopulinga*, Demšiuose prie Pentos, *Puplankė* ties Kaupšikiais, *Kreivoji lanka* Skaistgiriuose ir kitos.⁷⁹

Apylinkės buvo pilnos atminties, nes kiekviena pėda buvo gerai pažįstama, o atmintis perduodama iš kartos į kartą: *Mergbalis* priminė žvėrių sudraskytą merginą, jos rastą ranką su žiedu ir kasą. Nors niekas neatminė, dėl ko buvo draudžiama gyvuliams ganytis *Draustinėje* pievoje Demšiuose, bet saugojo ten jų neleidami. Nors gyvulius jau ganė atskirai, kerdžiams anuomet šienauti paliekamos pievos senu papratimu tebevadinos *Kerdžpievėmis* (Demšiuose, Balseliškiuos, Pariebiuose, Mockupiuos, Gaisriuos). Vardus turėjo ir keliai: Braškių *Žalke-lis* (ėjo kaimo pietine puse), Demšių *Tritakis* (Demšių–Braškių–Klepų kaimų

⁷⁵ Atsiminimai apie Sintautų valsčiaus praeitį nuo XX a. pradžios iki Antrojo pasaulinio karo, Vilniaus universiteto kraštotyrininkų klubo „Ramuva“ ataskaita, 1987, VII biblioteka, f. 169–470, p. 180.

⁷⁶ Jacevičius J. *Gaisriai*, Kaunas, 2008, p. 9.

⁷⁷ Jucaitis P. *Iš tėviškės, Sintautų ir Zanavykijos padangės*, p. 101.

⁷⁸ Jacevičius J. *Gaisriai*, Kaunas, 2008, p. 8, 9.

⁷⁹ LKI, Lietuvos žemės vardyno anketos: Veršių k., Pavilktnių k., Gaisrių k., Demšių k., Kaupšikių k., Sintautų k., Rūgių k., Mockupių k., Giliškių k., Skaistgirių k.

Mockupių, Veršių ir Žeglių mokyklų moksleiviai su mokytojomis per pavasarinius Šv. Jurgio atlaidus prie Rūgių koplyčios. 1936 m. Iš J. Kasparaičio rinkinio

susikirtime), *Kiaulupkelis*, *Duobiškių Patronkelis* ir *Geležinkelis* – Balseliškių kaimo šiaurine puse, kitas *Geležinkelis* buvo Pusdešriuos.⁸⁰

Vis labiau prasigyvenant, apylinkėse ėmė rasti daugiau vėjo malūnų. Seniausias ir bene vienintelis buvo Vitrako (Vaitrako) malūnas šalia Bridžiū, stovėjęs ant *Malūnkalnio* bene 300 metų⁸¹, o XIX a. pabaigoje ėmė kilti vienas po kito Ežeriukuose, Menčikiuose, Skaistgiriuose, Naudžiuose du, vėliau iškilo Šuopiuose, Menkiniuose, Skardupiuose, Starkuose, Mockupiuose, du prie Sintautų, Kiaulupiuose, Išdaguose, Pakorbūdžiuose, Duobiškiuose du ir taip toliau.⁸² Jei tikėtume žemėlapiais, tai Veršiuosė XX a. pirmojoje pusėje jų buvo net trys. Ėmė rasti plytinių (*plytynčių*), degusių plytas, nes molio šiuose kraštuose apščiai: Sintautuose (kapų rytinėj pusėj), Starkuose, Šlamuose, Braškiuose (kaimo rytinėj daly).⁸³

Vienkiemį naikinimo vėjus (1965–1985)

Karo, kolektyvizacijos ir tremčių sutrikdyta įprastinė lauko darbų tvarka pasimatė apylinkių kraštovaizdyje. Nacionalizuotoje žemėje bent dešimtmečiui išplito dirvonai. Praūžus Antrojo pasaulinio karo mašinoms, technikos gaudesys laukuose kaskart darėsi dažnesnis, pripildantis erdvę, gožiantis gamtos garsus. Traktoriai, mašinos, kombainai tapo neatsiejama kraštovaizdžio dalimi. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje–septintojo dešimtmečio pradžioje sodybas sujungė per laukus išrikiuotos stulpų eilės –

⁸⁰ *Ten pat*: Mockupių k., Demšių k., Balseliškių k., Pariebių k., Gaisrių k., Braškių k., Duobiškių k., Pusdešrių k.

⁸¹ *Ten pat*: Vitrako k.

⁸² *Карта Ковенской губернии*, *ten pat*; *Karte des westlichen Rußlands*, *ten pat*.

⁸³ LKI, *Lietuvos žemės vardyno anketos*: Sintautų k., Starkų k., Šlamų k., Braškių k.

Elektros perdavimo linijos sujungė sodybas ir tapo svarbiu kraštovaizdžio komponentu. 2012 m. F. Kavoliutės nuotr.

Sausinant mažomis drenažo sistemomis sausintuvai būdavo įterpiami ir į sodybas; drenažas kasamas pirmutiniu daugiakaušiu. 1969 m. Iš R. Jucio rinkinio

elektros perdavimo linijos, nutiestos vykdant visuotinę elektrifikaciją. Elektra keitė vėją, niekam nereikalingi vėjo malūnai nyko. Duobiškiuose Ūso malūnas išnyko po Antrojo pasaulinio karo, o Elvio buvo nugriautas apie 1970 m.⁸⁴

Vis gausiau įvežamos mašinos keitė žemdirbystės kultūrą, žemių sausinimo tempus, mastą. Imta visuotinai sausinti uždaru drenažu. Tarp tankiai išsidėsčiusių sodybų buvo įrengiamos mažos, iki 40 ha dydžio drenažo sistemos, o sausintuvai užgriebdavo ir sodybų sklypus, nepaliekant nenusausintų plotų. Sukurta Šakių MSV išaugo į didžiulę organizaciją. Jos centras pirmiau buvo Sintautuose, šalia šlapiausių rajono žemių, paskui perkeltas į Gelgaudiškį.⁸⁵ Per keturis melioracijos dešimtmečius Šakių rajone nusausinga per 99 200 hektarų, iškasta 1 239 km magistralinių griovių, paklota 9 618 km rinktųvų, 54 426 km sausintuvų, pastatyta 1 540 pralaidų, 63 tiltai, nutiesta 1 730 km kelių.⁸⁶ Tai milžiniškas darbas, pakeitęs ir dirvožemio savybes, ir visą kraštovaizdį apskritai.

Melioratorių misija – sausinti dirvas, bet ir vienkiemį griovimas buvo

⁸⁴Jacevičius J., Vilčinskienė V. *Sintautų parapija*, p. 160.

⁸⁵Janulaitis A. Šakių krašto melioratorių dešimtmečiai Gelgaudiškyje, *Gelgaudiškis*, Vilnius, 2011, p. 1145–1204.

⁸⁶*Melioruota žemė ir melioracijos statiniai (2012 01 01) (informacinis leidinys)*, Vilnius, 2012.

Melioratoriai su kolegomis Sintautų kolūkio laukuose prie pirmutinės stalinėc'o traukiamos grioviakasės. Viduryje – A. Matijošaitis. 1958 m. Iš R. Jucio rinkinio

Iškastame griovyje klojamas drenažas. 1958 m. Iš R. Jucio rinkinio

Melioracijos darbai Keturnaujienos laukuose. 1968 m. Iš R. Jucio rinkinio

jų kasdienybė. Jų pajėgoms buvo pavesti vadinamieji kultūrtechniniai darbai – sodybų sutvarkymas ir įsisavinimas: medžius iškirsti, krūmus iškirsti ir sudeginti, kelmus išrauti, išvežti arba užkasti, pamatų akmenis ir kitą statybinį laužą išvežti iš projekto ribų, kūdras užkasti, duobes užlyginti, suarti ir apšėti.⁸⁷ Šiems darbams atlikti buvo sudarytos atskiros melioratorių brigados (barai).

Dar 1948 m., tebevykdant kolektyvizaciją, buvo siekiama „neatidėliojant pradėti steigti kolektyvinių ūkių gyvenvietes“⁸⁸, o 1952 m. išsakyta principinė Lietuvos komunistų partijos, vadovavusios tuometei valstybei, nuostata:

„Vienkiemų sistema – tai rezultatas carizmo ir buržuazijos politikos, sukuriant kaime sau atramą buožių asmenyje.“⁸⁹

Tačiau mažai kas norėjo naikinti senelių įkurtus namus, nors didžiosiose sodybose, kurių šeimnininkai buvo ištremti, jau gyveno kiti, atkelti ištrėmus juos iš jų namų, be to, perkelti, perstatyti pastatus nebuvo lengva ir finansiškai. Tik po 1966 m., kai SSKP CK įspėjo Lietuvą sausinti didelėmis drenažo sistemomis ir Sovietų Sąjunga skyrė pinigus persikėlimo išlaidoms didžiąja dalimi padengti, reikalai pajudėjo. Bet ir pradėjus mokėti pinigus, vienkiemų nukėlimas ir gyventojų perkėlimas į gyvenvietes iš pradžių vyko lėtakai; buvo keliama ir iš anksčiau nusausintų plotų. Per 1967–1970 m. visame Šakių rajone buvo nugriauti tik 354 vienkiemiai iš buvusių 7 108 (1967 01 01); tai buvo antrasis daugiausiai vienkiemų turėjęs rajonas Lietuvoje po Kapsuko (Marijampolės) rajono, turėjusio 7 552 vienkiemius.⁹⁰

1971–1975 m., ėmusių priemonių, likvidavimas vykdytas didžiausia sparta. Šakių rajonas, per penkmetį nukėlęs 1 006 vienkiemius, atsidūrė tarp pirmaujančiųjų rajonų. Vilkaviškio rajone buvo nukelti 1 796 vienkiemiai, Raseinių – 1 190, Marijampolės – 1 155, Kauno – 1 151, Kėdainių – 1 033 vienkiemiai. Per 1967–1975 m. Šakių rajone sunaikinta 31,5% buvusių vienkiemų (visoje Lietuvoje – 37 tūkstančiai, 9 ūkiai ten jau buvo užbaigę perkėlimą). Panašaus tempo laikytasi 1976–1978 m., kasmet nugriaunant atitinkamai 322, 316, 240 vienkiemų, o po to sparta ėmė lėtėti. (Gal kad 1974 m. mirė svarbiausias klasių kovos vadovas, sintautiškių buvęs kaimynas, LKP CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus.) 1979 m. Šakių rajone buvo likę dar 5 028 nukeliami vienkiemiai ir 499 paliekami: Sintautų kolūkyje 91 nukeliamas ir 4 paliekami, „Laisvės“ kolūkyje 123 ir 10, Šakių sodininkystės tarybiniame ūkyje 83 ir 14, Šešupės t. ū. 89 nukeliami ir 8 paliekami vienkiemiai.⁹¹ Sodybų nukėlimo sparta didele dalimi priklausė ir nuo ūkių vadovų pastangų vykdyti partijos ir vyriausybės iškeltus uždavinius.

Respublikinis Vandens ūkio projektavimo institutas, rengęs melioracijos sklypų projektus, atsiųsdavo rajono

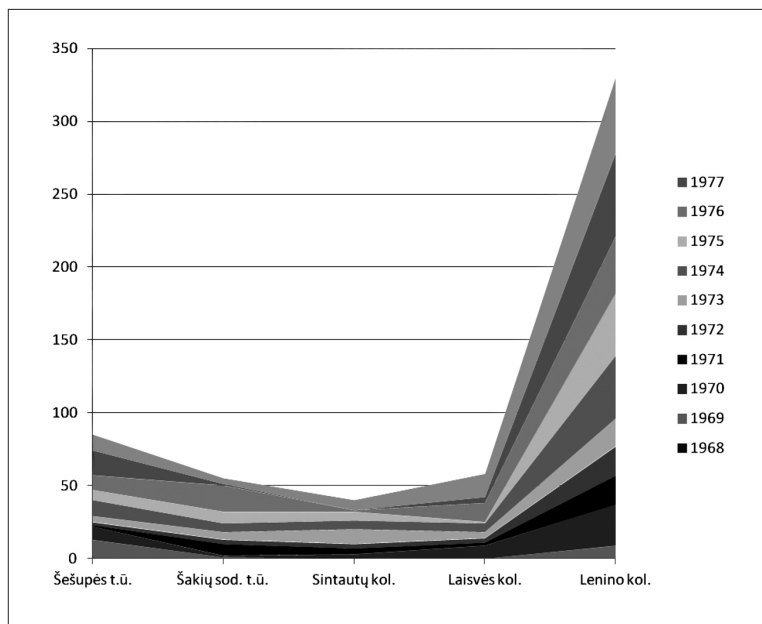
⁸⁷ Šakių vaismedžių medelyno melioracija (vienkiemų nukėlimas iš anksčiau melioruotų plotų), 1973. Šakių rajono savivaldybės administracijos Žemės ūkio skyriaus Melioracijos tarnybos archyvas.

⁸⁸ Dėl kolektyvinių ūkių organizavimo respublikoje, LTSR Aukščiausiosios Tarybos ir Ministrų Tarybos žinios, 1948, bal. 5, p. 308.

⁸⁹ Отчётный доклад VII съезду комитета партии Литвы тов. Снечук А. Ю. от 22–25 09 1952 г., *Ypatinasis archyvas*, f. 1771, ap. 131, b. 8.

⁹⁰ Duomenys apie vienkiemų skaičiaus mažėjimą 1967–1978 m., ataskaita, Respublikinis žemėtvarkos projektavimo institutas (RŽPI, dabar – Valstybės žemės fondas).

⁹¹ Šakių rajono žemėtvarkos schema (tekstinė dalis), 1979, Valstybės žemės fondas.

Vienkiemų nukėlimo tempai 1968–1978 m.
Diagramą pagal nukeliamų vienkiemų įkainavimo aktus sudarė F. Kavoliutė

Žemės ūkio valdybai melioracijos darbo projektuose esančių vienkiemų sąrašus, prašydami „atrinkti nukeliamus vienkiemius ir juos įkainoti.“ Ano meto dvasia išliko vyresnės kartos prisiminimuose ir dokumentuose:

„...vienkiemį numatė nukelti Šakių raj. Darbo Žmonių Deputatų Tarybos Vykdomojo komiteto sudaryta komisija, motyvuodama tuo, kad pastatai blogame stovyje, minėtas pilietis persikelia gyventi į gyvenvietę. Sodybos (Kuodžių k. – aut.) įkainojimą atliko komisija, patvirtinta potvarkiu Šakių raj. DŽDT Vykdomojo komiteto. Nors projekte yra įrengtos kultūrinės ganyklos, tačiau šioje sodyboje jos nenumatomos, nes ji randasi prie gyvenvietės ir bus statomi daugiabučiai gyvenamieji namai. Numatoma palikti pagal vykdymo nuožiūrą pavienius medžius, kurie netrukdytų drenazui“ (Šakių t. ū. melioracijos projekto Nr. 2 (1967 m.) papildymo (1969 m.) dėl vienkiemų nukėlimo byla).

Naikinami vienkiemiai būdavo vertinami pagal numatytus įkainius. Įkainojant pastatus, atskirai buvo pridedama už gyvenamųjų namų priemenes, priestatus, priebučius, mansardas. Šalia kitų ūkinių pastatų – tvartų, kluonų, daržinių – buvo mokama už sandėliukus, vištinkus, peludes, malkines, kurių sodybose neretai būdavo po dvi, o kartais net tris, pastoges, bulvines, rūsius, rūkyklas, lauko virtuves, šulinius, išvietes, tvoras. Griaunami gyvenamieji namai buvo statyti iš rąstų, dažniausiai dengti skiedromis, šiferiu, rečiau cinkuota skarda, čerpėmis, toliumi, ruberoidu, o seniausios trobos tebebuvo šiaudinės. Pastatų amžius irgi buvo labai skirtingas. Dauguma statyti tarpukariu, dalis jau po Antrojo pasaulinio karo, nes daug sodybų Sintautų apylinkėse buvo nukentėję jo pabaigoje sustojus frontui, o kai kurie pastatai visai nauji – statyti septintajame dešimtmetyje ir tik nedaugelis

[illegible]

Forma Nr. 4-nv

Sodinų, esančių pil. _____ nukeliamoje namų valdoje (vienkiemyje):

Į k a i n o j i m a s

Eil. Nr.	Sodinų pavadinimas	Vaismedžių kamienų skersmuo (cm) vaiskrūmių ir uogynų amžius metais	Matavimų vienetų kiekis: vaismedžių ir vaiskrūmių skaičius (vnt); uogynų plotas (kv. m)	Matavimo vienetų kainos rub. ir kap.	[kaino]/mo suma (4X5) rub. ir kap.	[kaino]/mo mo suma (4X5) rub. ir kap.	Išmokėjimų priklausanti suma rub. ir kap.
1	2	3	4	5	6	7	8
	Sėklavaisiai	5-6	1	13	13		13,-
		7-8	2	17	34	30	23,80
		7-8	3	17	51		51,-
		9-10	2	22	44	40	26,40
		9-10	2	22	44		44,-
		11-12	2	27	54	30	37,80
		11-12	4	27	108		108,-
		13-15	7	35	245	20	196,-
		16-18	3	44	132		132,-
		16-18	4	44	176	60	70,40
		19-24	2	52	104	50	52,-
		19-24	3	52	156		156,-
		25-32	2	44	88		88,-
	Kaulavaisiai	3-4	6	5	30		30,-
		5-6	11	6	66		66,-
		7-8	3	8	24	10	21,60
		7-8	3	8	24		24,-
		9-10	5	11	55	20	44,-
		9-10	10	11	110		110,-
		11-12	4	13	52		52,-
	Sodinukai 3cm.		2	0,70	1,40		1,40
	Serbentai	6m	41	1,20	49,20		49,20
	Agrestai	"	4	1,80	7,20		7,20
	Braskės	3m	16m2	0,60	9,60		9,60
	Iš viso: . . .	X	X	X		apv.	1413,-

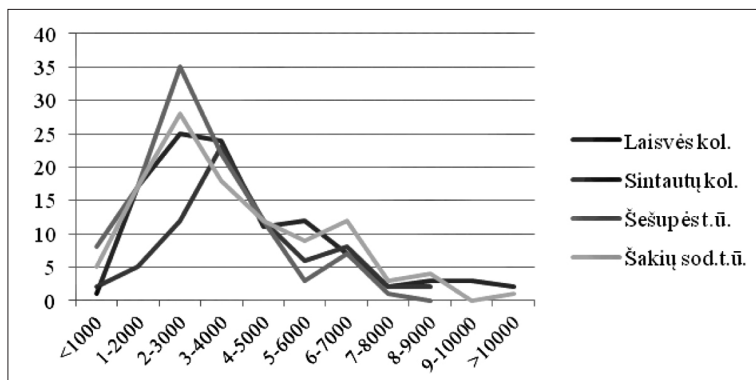
Vienas tūkstantis keturi šimtai tryliką rb.

(suma žodžiais)

Komisijos pirmininko
 Asmens, atlikusio skaičiavimus, patvirtė ir parašas
Komisijos narių paraš

1979 m. nukeliamos sodybos
Kuodžių k. pastatų įkainojimo
aktas, 1979 m.

*Tos pačios sodybos Kuodžių k.
sodo įkainojimo aktas, 1979 m.*

Nukeltų vienkiamų
vertė (rubliais).
Sudaryta pagal
vienkiamų įkainojimo
aktus 1968–1985 m.

buvo likę iš XIX a. Sodybų tvoros daugiausia buvo sukaltos iš statinių (*štakių*) tik pavienės buvo vielų tinklo. Vienur aptverti tik darželiai, daržai, kitur – visa sodyba, todėl jų ilgiai įvairavo nuo 27, 48, 50, 64, 72 m iki 100, 128, 131, 133, 136 ir net iki 180, 200, 250, 275 m ilgio.⁹²

Atskirai buvo įkainojami sodai, kurie gausiai derėjo derlingose žemėse – obelys, vyšnios, lazdynai, serbentai – ir labai dažnai išmokos už juos būdavo didesnės negu už pastatus. Sodų dydis irgi buvo labai įvairus – nuo kelių iki keliasdešimt sodmenų, pavyzdžiui: 24 sėklavaisiai, 35 kaulavaisiai, 15 lazdynų, serbentai (Starkų k.), 9 sėklavaisiai, 74 kaulavaisiai, 6 lazdynai, avietės, serbentai (Šlamų k.), 61 sėklavaisis, 14 kaulavaisių (Veršių k.), 52 sėklavaisiai, 36 kaulavaisiai, 120 serbentų, 4 agrastai, 8 lazdynai (Voverių k.), 14 sėklavaisių, 168 kaulavaisiai, 25 serbentai, 19 agrastų, 26 lazdynai (Sintautų k.) ir t. t.⁹³

Už sodybų medžius (želdinius) pinigai nebuvo mokami. Išlikusios pavienės keliamų vienkiamų ir kultūrtechninių darbų juose santraukos rodo, kad šalinamų pavienių medžių sodybose būta irgi nevienodai, pavyzdžiui: iš šešių „Laisvės“ kolūkyje nukeliamų sodybų vienoje jų būta iki 20 medžių, trijose – 20–30, vienoje – 40–50 ir vienoje 150 pavienių medžių.

Didžiausi išgyvenimai, skaudžiausios žmonių asmeninės dramos susijusios su nurodymu „atrinkti nukeliamus vienkiamus“. Atrinkti tuos, kurie nenorėjo išeiti, prilygo antriems trėmimams.

„Visi kėlėsi... tuomet buvo tokia tvarka... trobos mūsų buvo prastos...“ – tiek trumpai Ežeriūkuose; suprask, nenorima apie tai kalbėti.

„Sodyboje buvo daug medžių. Ažuolai, guobos, topoliai dideli... Mama ėjo prašyt melioratorių, kad paliktų nors vieną ar kelis. Nepaliko. Neliko nei žymės... Gal prašyt nemokėjo... gal kad būtų visai neprašiusi, nes kitų aplinkui po vieną paliko... Savo noru niekada nebūtų kėlėsi, niekada...“ – prasiveržia didžiulė nuoskauda, paklausus apie buvusius namus Menkinių kaime.

„Sodybų medžius reikalauta panaikinti visus, o ten buvo koplytėlė. Tai darbų vykdytojas pakvietė kunigą, sukvietė kaimo žmones, atlaikė mišias, koplytėlę iškėlė ir medį su-

⁹² Respublikinės vienkiamų inventorizacijos suvestinės 1982–1985 m. RŽPI, 1986, ataskaita. Valstybės žemės fondas.

⁹³ Ten pat.

*Griovio šlaitų
plokščiavimas:
kranininkas
J. Olencevičius su
kolegomis. Iš R. Jucio
rinkinio*

*Atsivėrę lygumų
toliai Šakių
sodininkystės
tarybinio ūkio
Kiaulupių pusėje.
2012 m.
S. Staugaitytės nuotr.*

naikino“, – kitas mena tėvo pasakojimą apie kraštovaizdžio virsmą Šakių krašte.

„Jei norėdavo, kad jų sodybos medis liktų – pakabindavo kryželį ir vyrai tokio medžio neliesdavo. Kartą darbų vykdytojas bakštė su pagaliu, bakštė, kol nukrapštė. Tada jau vyrai prieštarauti negalėjo... Baugiausiai atrodė, kai iškasdavo ilgas tranšėjas ir į jas įstumdavo qžuolus, vinkšnas ir užkasdavo... Nežinau, kodėl dažniau raudavo medžius, gal kad medienos mažai kam reikėjo... O vinkšnos būdavo kokios... – glėbiu neapimsi. Kartais ateidavai į sodybas – lovos paklotos, viskas palikta kaip buvo...“

Būdavo buldozerininkas, kuris užkasdavo sodybų likučius, atvažiuoja į tokią, apeina – žiūrėk, paskui jį jau ir rūksta dūmai – jau ir tą padegė. Sudėgus – mažiau darbo užkasti: mažesnę duobę reikia kasti, greičiau užbaigi. Kelmus, pamatus versdavo į prūdus,

*Ant дренаžo
užpilamos durpės.
Iš R. Jucio rinkinio*

baslius mesdavo į šulinius... Dabar žemė kelia tuos pamatus į viršų... Vis dažniau atkasa dabar, išvalo...

Buldozerininkai stumdavo į duobes staty, kad spėtų pamatyti ką verčia ir spėtų ištraukti vertingą daiktą. Verčiant atsikasdavo indai, buteliai su pinigais, vynu, medumi palei pamatus paslėpti, metalo ruošiniai... Vienur padėta traukiantis iš namų per karą, kad rastų kai sugrįš, kiti taupė ir pasidėjo blogesniems laikams, tik niekas nepagalvojo, kad namai bus išvis sunaikinti..."

Tai Šakių krašte melioracijai darbo metus atidavusių Emilijos ir Romučio Jucių prisiminimai.

Sodybas sulyginti su žeme nebuvo lengva ir tai užtrukdavo. Melioratoriams buvo priekaištaujama už sodybviečių palikimą drenuotuose laukuose, nes jos užsi-būną po keletą metų, trukdo žemės ūkio darbams, tampa piktžolių plantacijomis.⁹⁴ Laidojant vienkiemius derlingasis sluoksnis susimaišydavo su uoliena, todėl vėliau sodybų likučius imta pūdyti kaupuose, paskui juos išsklaidant.

Nukėlus sodybas, suformuoti itin dideli pramoninio tipo žemės ūkio laukai. Atsivėrė tušti monokultūriniai lygumos toliai su pavieniais kur ne kur paliktais medžiais. Ar žmonės patys nenorėjo palikti sodybų atminties, ar šitoks buvo ūkių vadovų sprendimas – apie tai kalbama nenoriai, bet punktas „*pavienius medžius iškirsti*“, atrodo, yra buvęs ne visų ūkių vadovų melioratoriams pavedamų darbų sąrašuose.

Melioruojant buvo reguliuojamos mažųjų upelių vagos, iškasant jų vietoje kanalus. Šitai sunaikintas per tūkstantmečius susiformavęs jų natūralus vingiuotumas. Gaisrinė Penta (31,1 km) kanalizauta nuo versmių 11 km, Starkinė Penta (12,3 km) – nuo 3,4 km iki žiočių, Sintautinė Penta (13,8 km) – kanalizauta nuo 9,9 km iki žiočių; aukštupiai gilinti iš seniau, rankomis iškasant griovelius. Mažoji Aukšpirta reguliuota nuo vers-

⁹⁴Drenuota žemė – didelis turtas, *Draugas*, 1972, rugsėjo 9.

*Šakių sodininkystės
tarybinio ūkio
Kuodžių neplėstinė
gyvenvietė ir
gamybinis centras.
2012 m.
F. Kavoliutės nuotr.*

*Tipiniai gyvenamieji
namai kolūkinėse
gyvenvietėse.
Panoviai.
Apie 1979 m.
P. Jasevičiaus nuotr.*

mių iki 6,1 km, dar kartą iškasta Senoji Didžgrabė, kanalizutas Kiaulupis, Vaitiekupis, Kamšupis, Pentutė, Vilktinis, Nopaitys. Devintajame dešimtmetyje Penta buvo užtvenkta. Pirmiau ties Totorviečiais, 1985 m. ties Sintautais. Totorviečių tvenkinio vanduo naudotas Šešupės t. ū. lietinimo sistemoms. Sintautų tvenkinys įrengtas buitiniams–kultūriniais poreikiams, rekreacijai ir mėgėjiškai žvejybai. Jis 3 km ilgio, apie 110 m pločio, plačiausioje vietoje – 250 m, einant aplinkui susidaro 9 kilometrai, o plotas – 43 ha, bet gali svyruoti nuo 37 iki 81 ha. Vidutinis gylis – 2 m, ties užtvanka – 5,5 m, jame susikaupę apie 900 tūkst. m³ vandens, bet jo kiekis gali svyruoti nuo 700 iki 2 250 tūkst. m³. Tvenkinį laiko beveik 7 m aukščio pylimas, pro kurį per šachtinę pralaidą išteka ne mažiau kaip 0,004 m³/s vandens (gamtosauginis debitas), bet po liūčių ar per potvynius jo nubėga daugiau – vidutiniškai 7 ar 15 m³/s.⁹⁵ Užtvankų

⁹⁵Sintautų tvenkinio ant Pentos upės naudojimo ir priežiūros taisyklės. Šakių rajono savivaldybės žemės ūkio skyriaus medžiaga.

*Atsivėrę lygumų
toliai Sintautų kolūkio
Smilgių–Šuopių
pusėje. 2012 m.
F. Kavoliutės nuotr.*

slenksčiai užkirto kelią į Pentą nerštui plaukiančioms žuvims. Nova vienintelė, kurios vaga šiose apylinkėse išliko natūrali.

Melioracijos įkarštyje buvo suartos ir plynuose laukuose atsidūrė kai kurios senosios kaimų kapinės. Jundilų kapinaitės ant Aukspirtos kranto, Ežeriūkų, Bal-seliškių, Kušlikų, Gabartų, Pavilktnių kapinės, Naudžių pilkapis lyginant lauką, nukentėjo Žaltynų, Bridžių kapinaitės.⁹⁶

Mažėjant vienkiemių, plėtėsi kolūkinės gyvenvietės, šalia jų ir gamybiniai centrai – ūkių gyvulių tvartai, sandėliai, technikos kiemai. Gyvenvietės buvo užstatomos itin tankiai – sodybai skirtas sklypas kolūkiuose – 15 arų, 25 a ta-rybiniuose ūkiuose, o antrieji buvo išdėstomi erdviai, dažnai netgi neracionaliai:

*„Netaupiai kai kuriuose ūkiuose elgiamasi su žemės ūkio nau-dmenomis užstatant gamybinius centrus ir gyvenvietes. Gamybi-niuose centruose pastatai išdėstomi labai nekompaktiškai. Kartais keletas pastatų užima iki 10 ha ploto. Tokiuose gamybiniuose centruose dideli nesutvarkyti kiemai pavirtę sėkliniais piktžolių sklypais. Kad žemė netaupoma rodo ir tai, kad aplink gamybinius centrus matyti išvažinėti, gyvulių ištrypti plotai. Tokių pavyz-džių galime rasti Naujo kelio, Griškabūdžio, Sintautų, J. Janonio kolūkiuose“.*⁹⁷

Iš pradžių žmonės klusniau kėlėsi į kolūkinės gyvenvietes, o vėliau jie darėsi laisvesni ir jau patys rinkosi, kur gyventi. Pavyzdžiui, 1984 m. iš 82 Šakių rajone nukeltų vienkiemių į kolūkinės gyvenvietes persikėlė tik 15 šeimų, visi kiti išėjo į miestus.⁹⁸ Tuometinio Respublikinio žemėtvarkos projektavimo instituto atlik-tais paskaičiavimais per 1974–1982 m. tirtuose rajonuose gyventojų skaičius vienkiemiuose sumažėjo 121 tūkstan-čiu, o kolūkinėse gyvenvietėse pa-daugėjo tik 42,5 tūkstančiais, Lietuvoje 1974–1986 m. iš vienkiemių išsikėlė 444 tūkstančiai gyventojų, o į kolūkinės

⁹⁶ Jacevičius J., Vilčinskienė V. *Sintautų parapija*, p. 163; Girdauskas V. *Kryždirbystės tradicijų tąsa senajame Sintautų valsčiuje*, Sintautai, 2007.

⁹⁷ Lukševičius P. *Žemės apsauga – visų reikalas, Draugas*, 1972, sausio 25.

⁹⁸ Respublikinės vienkiemių inventorizacijos suvesti-nės 1982–1985 m., RŽPI (dabar – Valstybinis žemės fondas), 1986, ataskaita.

ir tarybinių ūkių gyvenvietes atsikėlė tik 190 tūkstančių.⁹⁹ Vėliau sudarytuose nukeliamų vienkiemių sąrašuose prie kai kurių pavardžių užrašyta: „*nesikelia, likę nesikelia, nesikelia nė vienas, niekas nesikelia, nesikels*“ 1983 01 01.¹⁰⁰

1983 01 01 Šakių rajone vis dar stovėjo 4 460 vienkiemių, bet požiūris į juos jau keitėsi: 2 302 laikyti būtinai nukeldinti pirmiausia, o paliekamų skaičius padidintas net iki 2 151. Iš jų 1 370 paliekami kaip esantys arti kelių, 316 – prie gyvenviečių, kaimavietėse – 359, tinkami saugoti – 6, tinkami poilsui – 30 ir 70 tinkamų ūkinei veiklai.¹⁰¹ 1986 01 01 rajone dar buvo likę 3 592 vienkiemiai (pagal oficialiąją apskaitą), kitais paskaičiavimais – 4 297 vienkiemiai, apie 40% nuo visų buvusių.¹⁰²

Kaip atsvara naikinamiems vienkiemių želdiniams panoviais, papenčiais pradėti sodinti nedideli miškeliai. Paupių šlaitai po kolektyvizacijos (nuo 1947 m.) buvo menkai naudojami, apaugo savaiminiais želdiniais ir buvo tvarkomi kaip kolūkiniai miškai. Didžiausi miškeliai ant panoviais, papenčiais esančių menkai derlingų dulkiško smėlio sąnašynų užsodinti Sintautų kolūkyje eigulio V. Girdausko iniciatyva. Kolūkiams, dalyvaujantiems socialistiniame lenktyniavime, tokios žemės buvo nuostolingos, todėl jie buvo suinteresuoti išjungti jas iš žemės ūkio naudmenų apskaitos ploto. Greitai augančios pušys, eglės, beržai sodinti talkomis, pasitelkiant tiek suaugusiuosius, tiek moksleivius.

Po didžiosios kraštovaizdžio revoliucijos

Po dviejų kraštovaizdžio revoliucinio pertvarkymo dešimtmečių išnyko dalis kaimų: Smilgiai, Ragožiai, Šuopiai, Pavilktniai, Mockupiai, Šurpauliai, Pakorbūdžiai, Jurgbūdžiai, Liepalotai... Jų vietoje liko plyni dirbamieji laukai. Apie tai, kad čia kažkur yra gyvenę žmonės, galima numanyti iš pasitaikančių vienišų medžių, kurių apylinkių laukuose likę nevienodai. Daugiausiai vienkiemių ir medžių palikta buvusiam „Laisvės“ kolūkyje, mažiau Keturnaujienos pusėje, o mažiausiai – Šakių sodininkystės ir Šešupės tarybiniuose ūkiuose. Baltosios tuopos (jovarai) laukuose dažniausiai žymi vienkiemių vietas, o ąžuolai – senųjų kaimaviečių sodybviets. Dalis paliktų sodybų, nelikus jose gyvenančių žmonių, pamažu laukėja, transformuojasi į miškelius. Atsistato dirvožemio padiktuota žolių danga, formuojasi trakas: vėl ima augti pakalnutės, vilkauogės, geltonosios žiognegės, zuiksalotės, garšvos, putinai, ievos, serbentai, kyla tankus uosio pomiškis. Jeigu gamta tvarkytųsi toliau pati ir žmogus daugiau nesikištų čia į josios eigą, tai, pavyzdžiui, Menkinių sodybvietėse vėl želtų plačialapiai uosynai, ąžuolynai.

Kraštovaizdyje išlikę brandūs medžiai – ne vien tik gamtos ženklai, rodantys krašto žemių našumą, derlingumą, tai ir kultūros gyvieji paminklai, menantys istorinius įvykius, asmenis, liudijantys jų gamtos pajautimą, pasaulėžiūrą, kaip ąžuolas Vaičiaių sodyboj, saugantis jam poeto pasakytus žodžius:

*„Aukie, ąžuole, šakokie,
Aukie ik pačių dausų,
Mūs anūkams pasakokie
Apie vargą bočių jų.*

⁹⁹ Duomenys apie vienkiemių skaičiaus mažėjimą 1967–1978 m., RŽTI, ataskaita.

¹⁰⁰ Dokumentai apie vienkiemių nukėlimą iš melioruojamų plotų 1965–1985 m., Šakių rajono Melioracijos tarnybos archyvas.

¹⁰¹ Apmokėtų sodybviečių įsisavinimas 1967–1983 m., Šakių rajono Melioracijos tarnybos archyvas.

¹⁰² Respublikinės vienkiemių inventorizacijos suvestinės 1982–1985 m., RŽPI, 1986, ataskaita.

*Atminties sargyboje
buvusio Laisvės
kolūkio laukuose.
2012 m.
F. Kavoliutės nuotr.*

*Skaistgirių
kaimavietės sodybų
ąžuolai ties Rugių
sodyba. 2012 m.
F. Kavoliutės nuotr.*

*Ir už šimto kokio metų
Pasakykite mūs vaikams,
Kad mes vargą vargt papratę
Jau pasidavėm vargams.*

*Uždainuok jiems dainą liūdną,
Kaip per tavę vėjai pūs
Apie protėvius, jų būdą,
Apie kančią, vargą mūs“.¹⁰³*

Nedyla iš atminties Sutkuose išgirsti žodžiai: „Sodybos medžiai – šeimos ženklas“. Dėl šios priežasties tikriausiai jie ir buvo naikinami sovietmečiu, kad greičiau išsitrintų tokių šeimų atminimas, pasimirštų krašto istorija. Nemažai tokių atminčiai paliktų medžių naujos kartos ūkininkų buvo iškirsta atkūrus nuosavybę.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, pagal seną tradiciją atminčiai prie

¹⁰³ Vaičaitis P. Ši pavasarį derlinga, *Lėkite dainos*, Vilnius, 1975, p. 90, 91.

*Senasis Šakių–
Griškabūdžio kelias
ties Skaistgiriais
šiandien. 2012 m.
F. Kavoliutės nuotr.*

Sintautų pasodintas Nepriklausomybės Atgimimo ažuolynas. Atgimimo Sąjūdžio pakelti Sintautų bočiai ėmėsi ženklinti nykstančias kaimų kapinaites. Paskui darbus tęsė jaunesni, iš arimų, krūmynų išplėšę jų atmintį, ant daugumos pastatydami atminimo paminklus.¹⁰⁴ Kitos, kaip Veršių senosios, kur sulaidoti ir prancūzų kareiviai, tebėra užmirštos, nors ir gyvenvietės viduryje, arba užsimiršta iš naujo retai lankomose dirbamų laukų galulaukėse.

Ir garsioji zanavykų upė Nova pasiliko viena ištuštėjusiuose intensyvios žemdirbystės laukuose; jos pakrantėse gyvenama vos keliose išlikusiose sodybose. Nešienaujamomis, sunkiai praeinamais krūmynais apaugusiomis lankomis ir šlaitais, užmiršta, mažai kam reikalinga, išskyrus gausius medžiotojus, nors pakrantėse išlikę dar daug atminties. Naujoji sintautiškių karta prisijungė prie kitų, pasipriešinusių Suvalkijos nacionalinio parko steigimui ir Novos–Pentos upių teritorijos į jį įjungimui, tarytum bijodami išsipareigoti, lyg abejodami, ar sugebės puoselėti čia esančias gamtos ir kultūros vertybes, gyventi taip, kad jos išliktų ateinančioms kartoms ir teiktų pasididžiavimą kiekvienam šalies gyventojui.¹⁰⁵ Suvalkija – vienintelis etnografinis regionas Lietuvoje, lig šiol neturintis jį reprezentuojančio nacionalinio parko.

Išvados

1. Gamtinėje aplinkoje veikdama visuomenė sukuria kultūrinį kraštovaizdį, kuris yra labilus, t. y. jautriai reaguojantis (greitai atliepiantis) į besikeičiančią visuomenės vidinę tvarką, santvarką, įvykius, pasaulėžiūrą, kitus veiksmus, ypač turinčius įtakos žemės naudojimui.

2. Nedidelių teritorijų kraštovaizdžio rekonstrukcijai nepakanka žemėlapuose esančios informacijos. Tam ypač tinkamos vietovių nuotraukos, deja, dažniausiai negausios, menkai beišli-

¹⁰⁴ Girdauskas V. *Kryždirbystės tradicijų tąsa senajame Sintautų valsčiuje*. Sintautai, 2007, 50 p.

¹⁰⁵ Parengtas Suvalkijos nacionalinio parko (įskaitant esamo Vištyčio regioninio parko transformavimą) ir jo zonų ribų planas, *Valsčius*, 2008, liepos 1.

kusios ir sunkiai randamos, bei vietos gyventojų prisiminimai, ypač išlikusieji iš gerokai ankstesnių laikų.

3. Senujų kaimų išsidėstymas rodo, kad upyno konfiguracija darė didelę įtaką teritorijos apgyvenimui. Intakų nebuvimas „vertė“ gyventojus kurtis tankiau pagal Novą, susispaudžiant, o plačiai išsišakojęs Pentos upynas skatino žmones skleistis po lygumą plačiau.

4. Sintautų apylinkės patyrė tris kraštovaizdžio kaitas:

- a) XVI a. pradėjus kolonizuoti itin retai apgyventus miškus, agrariniai plotai ėmė dominuoti XVIII a., o kraštovaizdis išliko miškingas-agrarinis;
- b) XIX a. viduryje Užnemunėje (baudžiava čia panaikinta 1809 m.) – anksčiausiai visoje Lietuvoje, išivyravo pobaudžiaviniai vienkiemiai. Kraštovaizdis išlaikė agrarinio-miškingo vaizdą;
- c) XX a. antroje pusėje buvo suformuotas bemiškis agrarinis-pramoninis kraštovaizdis.

5. Sovietmečiu propaguojama atvira panieka tradicinei (katalikiškai) kultūrai, brutalus elgesys su „klasinių priešų“ sodybų želdiniais išugdė daliai visuomenės abuojują, kultūrinę nejautrą tiek gamtinei aplinkai, tiek krašto praeičiai apskritai.

6. Per visą krašto raidos istoriją Nova buvo itin svarbi gyvenimo arterija, traukos centras, palei kurį gausiai telkėsi kaimų senosios (kompaktiškos) ir vienkemių sodybos, o XX a. antroje pusėje (sovietmečiu) nuo jos buvo nusigręžta. Gyventojus nukėlus iš jos pakrančių, panoviai tapo retai apgyventa, mažai lankoma apylinkių periferija su laukėjančia augalija (kultūrinio kraštovaizdžio gamtinė aplinka transformuojasi į natūralią).

7. Tik XX a. pradžios rašytiniuose šaltiniuose išlikę vietovardžiai liudija, kad Sintautų apylinkių mažose pelkaitėse buvo kasamos durpės. Vėliau nusaustos žemapelkinės durpės mineralizavosi ir šiandieninėje dirvožemio dangoje beveik neatsispindi.

Straipsnis numatomas spausdinti „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Sintautai“ (vyr. redaktorė ir sudarytoja Vida Girininkienė).

Straipsnio kalbos redaktorius Albinas Masaitis, korektorė Rasa Kašėtienė, anglų k. redaktorius, vertėjas Aloyzas Pranas Knabikas.

Straipsnis recenzuotas ne mažiau kaip dviejų mokslininkų ekspertų.

Straipsnio priedai skelbiami atskirai tam skirtuose šio leidinio skyriuose:

1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.
2. Žinios apie autorių.

Nurodymai dėl straipsnių naudojimo (citavimo): Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ svetainės www.llt.lt straipsnį ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ visą nesutrumpintą pavadinimą, jo tarptautinio standartinio serialinio leidinio numerį ISSN 2029-0799, interneto svetainės www.llt.lt pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).